

**ПІВДЕННОУКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ К.Д. УШИНСЬКОГО**

На правах рукопису

ЧУБУК Руслан Валентинович

УДК 371.134:364

**ПІДГОТОВКА МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ
ДО РОБОТИ ІЗ СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ**

13.00.04 – теорія і методика професійної освіти

Дисертація
на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук

Науковий керівник:
Богданова Інна Михайлівна
доктор педагогічних наук, професор

Одеса – 2008

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1	
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ	11
1.1. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю як психолого-педагогічна проблема	11
1.2. Студентська молодь – об’єкт роботи соціального педагога	30
1.3. Сучасний стан соціально-педагогічної діяльності у ВНЗ та соціальні проблеми студентської молоді	47
1.4. Професійна компетентність – показник якості підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю	60
Висновки з першого розділу	77
РОЗДІЛ 2	
ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ З РЕАЛІЗАЦІЇ ПЕДАГОГІЧНИХ УМОВ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ	79
2.1. Діагностика рівнів сформованості професійної компетентності як показника якості підготовки майбутніх соціальних педагогів	79
2.2. Педагогічні умови підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю та методика їх реалізації	103
2.2.1. Соціально-педагогічна спрямованість оновленого змісту, форм і методів фахової підготовки майбутніх соціальних педагогів	107
2.2.2. Упровадження інноваційних форм управління соціально-педагогічною роботою зі студентською молоддю	137
2.2.3. Занурення майбутніх соціальних педагогів в активну соціально-педагогічну діяльність зі студентською молоддю	156
2.3. Результати експериментального дослідження та їх аналіз	174
Висновки з другого розділу	188
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ	191
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	195

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Стратегія розвитку сучасного українського суспільства в умовах соціально-економічних реформ об'єктивно потребує підвищення вимог до освітньої системи, професійної підготовки фахівців високої кваліфікації та вирішення багатьох соціальних проблем. Особливої трансформації зазнає зміст підготовки соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю, що зумовлена: підвищенням уваги суспільства до студентської молоді як соціального суб'єкта; посиленням соціальної відповідальності ВНЗ за соціальне виховання студентської молоді; створенням сприятливих умов для набуття студентами позитивного соціального досвіду; формуванням здатності до соціальної самореалізації.

Питання змісту професійної підготовки соціальних педагогів досліджувались у різних аспектах, зокрема: підготовка і професійне становлення соціальних педагогів, професійна компетентність соціального працівника у структурі його професіоналізму (С. Архипова); інтегрований підхід до актуальних питань соціально-педагогічної теорії і практики (І. Богданова); зміст соціально-педагогічної діяльності, форми та методи її здійснення (О. Безпалько, І. Зверева); професійна підготовка соціальних педагогів, технології і функції соціально-педагогічної роботи (А. Капська); психологічний, педагогічний і управлінський аспекти професійної підготовки соціальних педагогів (Л. Міщик); теорія і методика професійної підготовки соціальних педагогів в умовах неперервної освіти (В. Поліщук); підготовка майбутніх учителів до соціально-педагогічної діяльності з позицій системного підходу, соціально-педагогічні технології (С. Харченко).

Студентська проблематика традиційно була об'єктом уваги психологів, педагогів і соціологів (С. Вітвицька, А. Власенко, І. Зимняя, Ю. Колесніков, В. Лісовський, Б. Рубін, Л. Сокурянська та ін.). Водночас з цим, певний дефіцит наукових знань про студентство відчувається і на сучасному етапі. Питанням соціально-педагогічної роботи зі студентською молоддю приділяється

недостатня увага із-за: відсутності обов'язкових вимог і стандартів щодо соціальної роботи у студентському середовищі; законодавчо не визначених штатних посад соціальних педагогів у вищій школі; відсутності дієвих механізмів відповідальності за стан соціально-педагогічної роботи у ВНЗ тощо. Водночас зміни обставин суспільного життя спричиняють: подальше зростання гостроти і актуальності питань соціально-педагогічної та просвітницької роботи у студентському середовищі; необхідність створення соціально-педагогічних умов для самореалізації, саморозвитку, змістового проведення вільного часу; й організації систематичної інформаційно-профілактичної роботи щодо негативних явищ; пріоритетність пропагування здорового способу життя серед студентів; посилення соціально-педагогічного супроводу і соціально-психологічної підтримки студентства.

На підставі теоретичного аналізу професійної підготовки соціальних педагогів і практичного досвіду здійснення досліджуваного процесу, виявлено низку протиріч між: об'єктивними вимогами практики до особистості соціального педагога і відсутністю цілісної програми особистісно-професійного розвитку; якістю професійної підготовки випускників і результативністю їхньої діяльності; зростанням вимог суспільства до рівня професійної компетентності соціальних педагогів і реальним рівнем їхньої професійної підготовки; складністю професійних функцій соціального педагога і недостатністю розвинутих здібностей до продуктивного їх виконання; підвищенням вимог до особистості соціального педагога і рівнем розвитку його особистісно-професійних якостей, морального і духовного потенціалу.

Відповідно до актуальності окреслених проблем, урахувавши їх практичну значущість і недостатню розробленість у педагогічній науці, було обрано тему дисертаційного дослідження – **„Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи із студентською молоддю”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційне дослідження виконувалось у межах наукової теми кафедри соціальної педагогіки, психології та педагогічних інновацій „Стратегія і

тактика формування особистості соціального педагога”, що входить до тематичного плану наукових досліджень Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (протокол №5 від 28.12.2001 р.). Автором досліджувалася підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю. Тема дисертації та науковий керівник були затверджені на засіданні Вченої ради Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (протокол №4 від 25.11.2004 р.). Тема дослідження узгоджена в Раді з координації наукових досліджень у галузі педагогіки та психології АПН України (протокол №2 від 22.02.2005 р.).

Мета дослідження – визначити, теоретично обґрунтувати й експериментально апробувати педагогічні умови, що забезпечують ефективність підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю.

Завдання дослідження:

1. Науково обґрунтувати сутність понять „підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю”, „професійна компетентність соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю”; уточнити поняття „соціально-педагогічний супровід студентської молоді”, „коучінг-технологія”.

2. Обґрунтувати специфічні функції, виявити критерії та показники, охарактеризувати рівні сформованості професійної компетентності як показника якості професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів.

3. Виявити особливості та специфіку соціально-педагогічної роботи зі студентською молоддю.

4. Визначити, теоретично обґрунтувати й експериментально апробувати педагогічні умови професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю, розробити методику їх реалізації.

Об’єкт дослідження – професійна підготовка та становлення майбутніх соціальних педагогів у вищому навчальному закладі.

Предмет дослідження – педагогічні умови підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю.

Гіпотеза дослідження – підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю буде продуктивною, якщо в навчальному процесі будуть реалізовані такі педагогічні умови: соціально-педагогічна спрямованість оновленого змісту, форм і методів фахової підготовки майбутніх соціальних педагогів; упровадження інноваційних форм управління соціально-педагогічною роботою зі студентською молоддю; занурення майбутніх соціальних педагогів в активну соціально-педагогічну діяльність зі студентською молоддю.

Методи дослідження. З метою теоретичного обґрунтування підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю, виявлення педагогічних умов було використано теоретичні методи – вивчення, аналіз, порівняння, узагальнення і синтез філософської, психолого-педагогічної, соціологічної літератури. Для визначення компонентів професійної компетентності соціальних педагогів, рівнів їх сформованості використовувались емпіричні методи – бесіда, інтерв'ювання, анкетування, спостереження, ранжування тощо. Для перевірки ефективності визначених педагогічних умов підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю проводився педагогічний експеримент, що складався з констатувального і формувального етапів. Для узагальнення отриманих експериментальних даних, їх якісного та кількісного аналізу використовувалися математико-статистичні методи.

Базою дослідження виступили: Південноукраїнський державний педагогічний університет імені К.Д. Ушинського, факультет початкового навчання, спеціальність „Соціальна педагогіка” та Миколаївський державний університет імені В.О. Сухомлинського, факультет психології, спеціальність „Соціальна педагогіка”. Усього в експерименті взяли участь 120 студентів.

Наукова новизна одержаних результатів дослідження полягає у тому, що **вперше** визначено, теоретично обґрунтовано й експериментально

апробовано педагогічні умови підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю (соціально-педагогічна спрямованість оновленого змісту, форм і методів фахової підготовки майбутніх соціальних педагогів; упровадження інноваційних форм управління соціально-педагогічною роботою зі студентською молоддю; занурення майбутніх соціальних педагогів в активну соціально-педагогічну діяльність із студентською молоддю). Виявлено напрями підготовки соціальних педагогів та особливості соціально-педагогічної роботи зі студентською молоддю. Розкрито особливості та соціально-значущі риси студентської молоді як об'єкта роботи соціального педагога. Науково обґрунтовано сутність понять „підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю”, „професійна компетентність соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю”, специфічні функції соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю (соціально-захисна; професійно-розвивальна; професійно-мотиваційна; соціально-адаптивна; проблемно-орієнтована; сприяння саморозвитку, самопізнанню, самооцінці, самоствердженню, самоорганізації, самореалізації) та конкретизовано ознаки цих функцій. Виявлено критерії: когнітивний (психологічні, соціально-педагогічні знання), діяльнісний (соціально-педагогічні вміння та навички), особистісний (особистісно-професійні якості). Визначено показники критеріїв, якими виступили ознаки специфічних функцій соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю. Відповідно до критеріїв та їх показників було визначено і охарактеризовано рівні (стратегічний, тактичний, оперативний, початковий) сформованості професійної компетентності як показника якості професійної підготовки соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю. **Уточнено** поняття „соціально-педагогічний супровід студентської молоді”, „коучінг-технологія”. **Дістали подальшого розвитку** дефініції „студентство” і „студентська молодь”.

Практичне значення одержаних результатів дослідження полягає у розробці та впровадженні у процес професійної підготовки: методики

реалізації педагогічних умов підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю; спеціального курсу „Соціально-педагогічний супровід студентської молоді”, що містить структуровані огляди за темами лекцій-бесід, семінарів-дискусій, методичне забезпечення до них: опорні поняття, тематику рефератів-досьє, теми для курсових, дипломних і магістерських робіт; інноваційних форм управління соціально-педагогічною роботою зі студентською молоддю таких як АВС-техніка та інших елементів коучінг-технології. Практична значущість підготовки майбутніх соціальних педагогів також забезпечувалась організацією Студентської соціальної служби на базі університету, діяльність якої було започатковано дисертантом. Запропоновані в дослідженні критерії, показники та рівні сформованості професійної компетентності майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю, а також методика реалізації педагогічних умов може використовуватись у процесі професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів, соціальних працівників та інших фахівців за умови врахування специфіки їхньої майбутньої професійної діяльності.

Матеріали дослідження впроваджувались у навчальний процес Південноукраїнського державного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського (акт впровадження №5227 від 06.11.2007р.), Миколаївського державного університету імені В.О. Сухомлинського (акт впровадження №01/961 від 05.11.2007р.), Миколаївського державного гуманітарного університету імені Петра Могили (акт впровадження №3/1-121/М від 12.11.2007р.), Херсонського державного університету (акт впровадження №07-12/642 від 15.04.2008р.) та Ізмаїльського державного гуманітарного університету (акт впровадження №1-7/281 від 25.04.2005р.).

Достовірність результатів дослідження забезпечувалася теоретичною і методологічною обґрунтованістю вихідних концептуальних положень; використанням системи методів дослідження, адекватних його предмету, меті та завданням; якісним і кількісним аналізом експериментальних даних; експериментальною перевіркою висунутої гіпотези, репрезентативністю

вибірки досліджуваних, що забезпечило поряд із теоретичною розробкою проблеми її практичне втілення у практику роботи ВНЗ.

Апробація результатів дослідження. Основні положення та результати дисертаційного дослідження доповідалися на міжнародних конференціях: „Досвід та перспективи соціальної роботи: Україна – Німеччина” (м. Київ, 2002), „Історія і політика у кількісних вимірах: очима молодих дослідників” (м. Донецьк, 2004), „Розвиток освіти в поліетнічному регіоні” (м. Ялта, 2007); всеукраїнських конференціях: „Проблеми розвитку соціологічної теорії. Соціальні процеси в Україні” (м. Київ, 2004), Всеукраїнському форумі „Розвиток людини заради майбутнього” (м. Миколаїв, 2006), „Якість підготовки фахівців в умовах Болонського процесу” (м. Одеса, 2007); науково-практичних конференціях: „Наукові досягнення молодих – шлях до професії” (м. Миколаїв, 2004), „Упровадження сучасних освітніх технологій навчання у контексті Болонського процесу” (м. Одеса, 2005), „Сучасні суспільні проблеми у вимірі соціології управління” (м. Донецьк, 2005), „Могилянські читання – 2007” „Досвід та тенденції розвитку суспільства в Україні: регіональний, національний та глобальний” (м. Миколаїв, 2007), „Соціальні студентські ініціативи: реалії та перспективи” (м. Одеса, 2007).

Публікації. Основні положення і результати дисертаційного дослідження викладено у 11 одноосібних публікаціях автора, із них 8 – у фахових виданнях, затверджених ВАК України.

Структура дисертації. Дисертаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел із 229 найменувань та додатків. Загальний обсяг дисертації складає 194 сторінки. Робота містить 10 таблиць, 9 рисунків, які займають 1 сторінку основного тексту. Додатки викладено на 111 сторінках і оформлені окремою книгою.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ СОЦІАЛЬНИХ ПЕДАГОГІВ ДО РОБОТИ ЗІ СТУДЕНТСЬКОЮ МОЛОДДЮ

1.1. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю як психолого-педагогічна проблема

Процес професійної підготовки соціальних педагогів у вищому навчальному закладі – це складне психологічне та соціально-педагогічне явище. Цей процес повинен адекватно відповідати сучасним суспільним потребам і реаліям, враховувати комплексність завдань підготовки фахівців за спеціальністю, характеризуватись постійним вдосконаленням технологій навчального процесу на засадах творчих пошуків тощо.

Необхідність підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю зумовлена: необхідністю підвищення уваги суспільства до студентської молоді як соціального суб'єкта; зростанням ролі студентської молоді як об'єкта навчально-виховного процесу і основного замовника освітніх послуг; посиленням соціальної відповідальності ВНЗ за соціальне виховання студентської молоді; необхідністю профілактики негативних явищ у студентському середовищі; формуванням здорового способу життя студентської молоді; створенням сприятливих умов для набуття студентами позитивного соціального досвіду, формуванням здатності до соціальної самореалізації та саморозвитку; невмінням студентів доцільно організовувати та раціонально використовувати вільний час тощо.

Підготовка майбутніх фахівців до професійної діяльності була предметом вивчення у сучасних наукових дослідженнях і в психолого-педагогічній літературі. Зокрема, означену проблему досліджували: І. Богданова [15], А. Богуш [18], М. Євтух [49], І. Зимня [63], Н. Кічук [73], З. Курлянд [90], А. Ліненко [97], та інші. Професійну підготовку майбутніх педагогів учені

розглядають як цілісний процес засвоєння та закріплення загально-педагогічних та спеціальних знань, умінь і навичок.

Поняття „професійна підготовка” в „Енциклопедії професійної освіти” визначається, як „сукупність спеціальних знань, навичок і умінь, якостей, трудового досвіду і норм поведінки, які забезпечують можливість успішної роботи з певної професії” [142, 390]. Таке трактування професійної підготовки носить інтегративний характер і здійснюється у процесі всіх основних видів пізнавальної і творчої діяльності майбутніх професіоналів. Її мета – сприяти формуванню стійких орієнтацій на трудовий спосіб життя, морально-психологічної і практичної готовності до праці [142].

У дисертації, опираючись на положення, обґрунтовані В. Поліщук [137], розуміємо професійну підготовку соціальних педагогів як процес і результат оволодіння цінностями соціально-педагогічної діяльності, професійно-необхідними знаннями, вміннями і навичками, професійно-важливими особистісними якостями, які є основою формування готовності до професійної соціально-педагогічної діяльності.

У дослідженні ми орієнтувалися на висновок З. Фалинської [191] про те, що професійна підготовка соціальних педагогів у ВНЗ – це процес формування фахівця нового типу, здатного швидко і адекватно реагувати на зміни, що відбуваються у суспільстві, компетентно вирішувати соціально-педагогічні проблеми в усіх типах та видах навчально-виховних установ і закладах соціальної роботи, на всіх рівнях управління.

В останні десятиріччя науковцями проведено низку досліджень, присвячених проблемі підготовки фахівців до соціально-педагогічної діяльності (І. Зверева [59], А. Капська [175], С. Литвиненко [99], О. Межирицький [105], Н. Романова [148], В. Тименко [184], С. Харченко [197] та інші). За своїм змістом і спрямованістю вчені торкалися різних аспектів означеної проблеми. Так, у роботі І. Зверєвої [59] охарактеризовано теоретичні та практичні складові соціально-педагогічної роботи з дітьми та молоддю. Концептуальна ідея автора пов'язана із розумінням соціальної роботи як

багаторівневої системи, що складається з певної кількості підсистем, які відносно самостійні, але технологічно залежать від об'єкта (напрями соціальної роботи) і суб'єкта (діти, молодь) соціально-педагогічного впливу.

Значний інтерес для дослідження становить те, що автор розкриває сутність соціально-педагогічної діяльності як основи соціальної роботи з дітьми та молоддю, нею охарактеризовано соціальну профілактику як основний напрям в організації соціальної роботи в молодіжному середовищі; описано систему діяльності центрів соціальних служб щодо соціальної допомоги різним категоріям дітей та молоді; взаємодію державних, громадських та благодійних організацій з метою реалізації програм соціальної реабілітації дітей та молоді в Україні. Автор виокремлює та описує зміст основних напрямів соціально-педагогічної діяльності, таких як: соціальна профілактика, соціальне обслуговування, соціальна допомога тощо [59].

У дослідженні А. Капської [175] соціально-педагогічна діяльність розглядається у зв'язку з вирішенням проблем профілактики негативних явищ у молодіжному середовищі. Автор наголошує, що ефективність професійної діяльності визначається комунікативними особливостями та наявністю професійно-етичної культури соціального педагога. За змістом ця діяльність включає соціальний захист прав дитини, організацію реабілітації дітей з функціональними обмеженнями, надання соціальних послуг. Дослідниця визначає зміст і структуру професійно-етичної культури соціального педагога, способи її формування в умовах професійної підготовки у ВНЗ. У контексті започаткованого нами дослідження важливим є висновок автора про те, що професійна підготовка майбутніх соціальних педагогів повинна орієнтуватися на європейський ідеал особистості: відкритість новим знанням у навчанні та фаховій підготовці; зростання незалежності від таких традиційних чинників соціалізації, як сім'я, релігія, політичні та громадські рухи; віра у власні сили, неприйняття позиції пасивності при зіткненні з труднощами; прагнення посісти належний соціальний статус; планування власного життя; дедалі активніша участь у суспільно-політичному житті; прагнення отримати більше інформації.

С. Литвиненко [99] соціально-педагогічну діяльність розглядає у межах підготовки майбутніх учителів початкових класів. Ми поділяємо позицію дослідниці, яка вважає, що соціально-педагогічна діяльність є складовою педагогічної діяльності вчителя. За її концепцією, навчальний процес оволодіння соціально-педагогічною діяльністю пов'язаний з дотриманням певних педагогічних умов: побудови цього процесу як поетапного становлення професійно-особистісної готовності майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності на основі взаємозв'язку теорії і практики; забезпечення інтегративних зв'язків соціально-педагогічної та педагогічної складових змісту підготовки; використання інтерактивних методів і форм навчання, потенціалу педагогічної практики та самостійної роботи студентів; впровадження професіографічного моніторингу.

Автор подає науково-теоретичне обґрунтування особливостей підготовки майбутніх учителів початкових класів до соціально-педагогічної діяльності; розглядає концептуальні підходи щодо вивчення феномена „дитинство”; описує експериментальну модель підготовки майбутніх фахівців до соціально-педагогічної діяльності. Заслуговує на увагу висновок ученої, що підґрунтям діяльності школи як соціального інституту є забезпечення єдності розвитку, соціалізації та виховання дітей, яке вимагає спеціальної підготовки вчителів до соціально-педагогічної діяльності [99].

Підготовку студентів до соціально-педагогічної діяльності в умовах сільської місцевості розглядав О. Межирицький [105]. У результаті вивчення функцій школи, як центру соціально-педагогічної роботи на селі, автором виявлено педагогічні умови функціонування соціальних педагогів в умовах сільської місцевості та сформульовано основні напрями соціально-педагогічної діяльності. На основі аналізу науково-педагогічних знань, соціального досвіду та з урахуванням розроблених дидактичних принципів, автор розкриває зміст підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності, якість якої визначає категорією „готовність” (психологічний, практичний, психофізіологічний та науково-теоретичний компоненти). Заслуговують на увагу положення,

обґрунтовані автором про те, що технологія практичного навчання майбутніх педагогів соціально-педагогічної роботи з урахуванням особливостей села потребує удосконалення. Основу конструювання форм і методів підготовки студентів до соціально-педагогічної діяльності в умовах сільської місцевості, за концепцією автора, складає діяльність навчальних груп у соціально-педагогічному спрямуванні, формулювання та розв'язання студентами творчих навчальних завдань, організація і проведення соціально-педагогічних практик.

У роботі Н. Романової [148] предметом дослідження було обрано організацію і управління діяльністю студентських соціальних служб у вищих навчальних закладах України. Автором виявлено особливості діяльності різних форм соціальної підтримки студентської молоді на рівні структурних підрозділів ВНЗ, державних установ, які реалізують молодіжну політику, а також визначено управлінські аспекти їх ефективного забезпечення у роботі зі студентською молоддю. У дослідженні доведено і перевірено на практиці такі аспекти управління діяльністю студентських соціальних служб: програмно-цільове, адаптивне, менеджмент, самоуправління та самоорганізація.

Ми погоджуємося з висновками дослідниці, яка констатує, що у ВНЗ проводиться певна робота щодо соціалізації і виховання студентства, простежується вплив навчальної групи на студента, роль кураторів у вирішенні проблем студентів. При цьому, студентська група потребує більш дієвої підтримки, конкретної допомоги, а тому виступає як самокерований колектив. Зважаючи на це, автор доходить висновку, що у ВНЗ реальний рівень розв'язання соціальних проблем студентства не відповідає сучасним вимогам. Зокрема, це проблеми: соціалізації та адаптації на молодших курсах, які пов'язані з проживанням у гуртожитку; профілактики негативних явищ у студентському середовищі; формування здорового способу життя студентів; сприяння у набутті особистісного та професійного досвіду студентами тощо. Це проблеми, які потребують подальшого дослідження.

Досвід організації соціальної роботи зі студентською молоддю у ВНЗ США представлено в роботі В. Тименко [184]. Автор зазначає, що одним із

основних теоретичних підходів до визначення змісту соціальної роботи є позиція, прийнята спеціалістами США. Вона полягає у тому, що соціально-педагогічна діяльність виступає як інтегративна основа, яка систематизує та наповнює відповідним гуманістичним змістом види, форми, технології, організаційні моделі соціальної роботи зі студентською молоддю. Соціальна робота з нею, у концепції автора, представлена як навчальний процес, під час якого студенти вивчають культуру, оволодівають навичками соціальної поведінки тощо. Метою соціальної роботи зі студентами у ВНЗ США є навчання самовиховання, надання їм можливості визначити мету і сенс життя, засоби, за допомогою яких можна досягти продуктивної соціальної поведінки і включитися до системи неперервної освіти [184].

Важливим для нашого дослідження є те, що здійснюючи порівняльний аналіз змісту соціальної роботи зі студентською молоддю у ВНЗ США і України, дослідник дійшов висновку, що в Україні механізм управління навчально-виховним процесом у ВНЗ сьогодні не охоплює значної кількості соціальних проблем, з якими стикаються студенти в період професійного становлення під час навчання та резюмує, що існує потреба у створенні студентських соціальних служб на базі ВНЗ.

У монографії С. Харченка [197] представлено зміст та процес підготовки майбутніх учителів до соціально-педагогічної діяльності з позицій системного підходу. На думку автора, соціально-педагогічна діяльність є обов'язковою складовою підготовки вчителя, незалежно від його предметної спеціалізації. Вченим вперше запропонована концепція „блокового навчання” та подана її детальна дидактична характеристика; запропоновано організаційні форми підготовки та активні методи навчання студентів соціально-педагогічній діяльності. Автор наголошує на тому, що соціально-педагогічна підготовка студентів повинна мати випереджальний характер з урахуванням розвитку соціальної та педагогічної ситуації, повинна бути спрямованою на перехід від навчально-дисциплінарного навчання і виховання до особистісного. Ми погоджуємось з думкою автора про те, що характер соціальної підготовки має

передбачати трансляцію одержаних знань у практичну діяльність, натомість, оволодіваючи соціально-педагогічними знаннями, майбутній фахівець ніколи і нікому не буде їх відтворювати. Знання потрібні йому, як базисний компонент професійної компетентності до соціально-педагогічної діяльності, як складова частина його професійної культури. Дослідник наголошує, що соціально-педагогічна діяльність на практиці не повторює логіку і характер засвоєння знань, не дивлячись на те, що вони є основою соціально-педагогічної підготовки, тому у формуванні інтегративних характеристик майбутнього фахівця відіграють допоміжну роль [197].

В умовах сьогодення особливо актуальними є дослідження, які присвячені окремим напрямкам удосконалення професійної підготовки соціальних педагогів до роботи з різними категоріями населення (С. Архипова [4], С. Когут [79], Ю. Мацкевич [104], Л. Міщик [109], С. Пащенко [135], В. Поліщук [137], О. Пономаренко [139], З. Фалинської [191], Л. Штефан [215] та інші). У контексті презентованого дослідження важливими є питання професійного самовдосконалення та професійної компетентності соціальних педагогів і соціальних працівників, які розглядає С. Архипова [4]. Заслужують на увагу положення автора щодо акмеологічного підходу до підготовки майбутніх соціальних педагогів.

Порівняльний аналіз систем професійної підготовки соціального педагога у ВНЗ України та Польщі здійснено С. Когут [79]. Автором досліджено вплив соціокультурних чинників на розвиток систем професійної підготовки соціальних педагогів в Україні та Польщі; розглянуто місце змін у соціальній політиці держав у процесі соціально-економічних перетворень; виявлено нормативну базу, яка сприяє регулюванню соціально-педагогічної діяльності.

Не можна не погодитися з висновками дослідниці, що в різні історичні періоди вплив на організацію систем професійної підготовки соціальних педагогів та діяльності соціально-педагогічного характеру мали громадські організації. На засадах дослідження емпіричних даних у сфері соціальної педагогіки та соціально-педагогічної діяльності України та Польщі, зроблено

порівняльний аналіз спрямованості і змісту посадових обов'язків соціальних педагогів, виявлено їх соціально-педагогічний характер. Зокрема, дослідницею виявлено причинно-наслідкові зв'язки, специфіка і тенденції соціальної політики обох країн, що є правовою, фінансово-економічною та орієнтаційною основою для розвитку систем професійної підготовки соціального педагога в Україні та Польщі. Автором проведено компаративний аналіз діяльності наукової школи соціальної педагогіки України та Польщі як суб'єкта-організатора систем професійної підготовки, який довів, що у своєму становленні вони подібні за змістом і характерними тенденціями [79].

Проблему підготовки соціальних педагогів до роботи з людьми похилого віку досліджувала Ю. Мацкевич [104]. Автором виокремлено особливості соціально-педагогічної роботи з людьми похилого віку, її зміст, акцентовано увагу на реальному стані готовності соціальних педагогів до роботи з цією категорією громадян. Ми поділяємо позицію автора, щодо визначення змісту підготовки соціального педагога до роботи з людьми похилого віку, яка звертає увагу на форми та методи соціально-педагогічної роботи. На думку дослідниці, соціально-педагогічна робота з цією категорією населення повинна бути зорієнтована на створення умов для самореалізації особистості похилого віку, наповнення її життя змістом і сенсом, новими взаємостосунками, планами, що компенсують численні втрати у старості та потребують їхньої власної активності. Дослідниця доходить висновку про необхідність спеціальної підготовки соціальних педагогів до роботи з людьми похилого віку.

Зазначимо, що певний інтерес для започаткованого дослідження становлять психологічний, педагогічний і управлінський аспекти професійної підготовки соціального педагога, які розкрито в роботі Л. Міщик [109]. У дослідженні стверджується, що соціальні педагоги доповнюють і розвивають багатопланову діяльність закладів освіти, охорони здоров'я, культури, громадських організацій, виконуючи інтегративну функцію взаємозв'язку державно-громадських структур з сім'єю та особистістю. Основна концептуальна ідея автора полягає у тому, що соціальна робота, соціальна

допомога, соціальні послуги, розглядаються як окремі види соціально-педагогічної діяльності. Дослідниця переконана, що належної ефективності і продуктивності професійної підготовки можна досягти лише орієнтуючись на особистісний потенціал студентів, що дозволяє вважати означену концепцію підготовки соціальних педагогів індивідуально-орієнтованою.

Для започаткованого дослідження важливим є виявлення психолого-педагогічних умов, які забезпечують ефективну підготовку соціальних педагогів до організації освітньо-дозвіллевої діяльності студентської молоді, що розглянуті в роботі С. Пащенко [135]. Заслужують на увагу теоретичне обґрунтування та експериментально доведена доцільність, а також особливість етапів і форм роботи з майбутніми соціальними педагогами, включення їх у творчу професійну діяльність шляхом практичної роботи за різними методиками та соціально-педагогічними практиками.

У монографії В. Поліщук [137] подано теоретичні та методичні засади професійної підготовки соціальних педагогів. Дослідницею обґрунтовано розроблену систему неперервної професійної підготовки соціальних педагогів; визначено і охарактеризовано основні компоненти цієї системи, виявлено особливості їх функціонування; науково ограновано і розроблено моделі соціально-педагогічної діяльності та особистості соціального педагога на основі історико-педагогічного аналізу становлення і розвитку соціально-педагогічної діяльності в Україні і підготовки соціальних педагогів, виявлено і охарактеризовано основні етапи цього процесу.

Формуванню професійно-етичної культури соціального педагога присвячена робота О. Пономаренка [139]. Ми поділяємо погляд автора щодо науково-обґрунтованої технології підготовки соціальних педагогів та основних напрямів роботи, що знайшли своє застосування у таких технологічних процедурах, як: моделювання соціально-педагогічних ситуацій, у яких необхідно приймати рішення щодо морального вибору у процесі професійної взаємодії з різними суб'єктами соціально-педагогічної діяльності; відтворення запрограмованих ситуацій і можливих варіантів розв'язання поставлених

завдань; обговорення послідовності технологічних дій, шляхів досягнення результатів із включенням у цей процес педагогів-експертів та практиків.

З. Фалинська [191] досліджувала практичну підготовку майбутніх соціальних педагогів у ВНЗ. Автором розглянуто теоретико-методологічні положення та концептуальні засади цієї підготовки, акцентовано увагу на пріоритетності освіти, що передбачає випереджальний характер її розвитку, відкритість і безперервність; варіативність, яка полягає у створенні можливості вибору форм освіти. Розроблена, теоретично обґрунтована та експериментально досліджена модель неперервної практичної підготовки соціальних педагогів та організаційно-педагогічних умов, які забезпечують цей процес. Дослідниця дійшла висновку про необхідність професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів за умови оптимального поєднання вітчизняної практики і світового досвіду, наявності неперервної практичної підготовки цих фахівців за певних організаційно-педагогічних умов, упровадження нових технологій навчання, вдосконалення методики практичної підготовки з обов'язковим урахуванням регіональних потреб, умов і можливостей.

Становлення та розвиток соціальної педагогіки як науки в Україні (період 20-90-ті роки ХХ століття) досліджувала Л. Штефан [215]. Важливим для нашого дослідження є те, що в роботі обґрунтовано сутність соціальної педагогіки як самостійної галузі педагогічного знання; проаналізовано провідні дефініції, визначено основні етапи та провідні тенденції розвитку соціально-педагогічної науки, її прогностичні тенденції в ХХІ столітті. Узагальнено досвід роботи соціального педагога з різними категоріями населення; здійснено порівняльний аналіз складових змісту соціально-педагогічної діяльності на різних етапах розвитку соціально-педагогічної теорії в Україні.

На підставі теоретичного аналізу професійної підготовки соціальних педагогів і практичного досвіду здійснення досліджуваного процесу, виявлено низку протиріч між: об'єктивними вимогами практики до особистості соціального педагога і відсутністю цілісної програми особистісно-професійного розвитку; якістю професійної підготовки випускників і

результативністю їхньої діяльності; зростанням вимог суспільства до рівня професійної компетентності соціальних педагогів і реальним рівнем їхньої професійної підготовки; складністю професійних функцій соціального педагога і недостатністю розвинутих здібностей до продуктивного їх виконання; особливостями студентської молоді, специфікою діяльності з ними та компетентністю соціального педагога до роботи у студентському соціумі; підвищенням вимог до особистості соціального педагога і рівнем розвитку його особистісно-професійних якостей, морального і духовного потенціалу.

Підсумовуючи аналіз наукових досліджень та спеціальної літератури, ми дійшли висновку, що в Україні склалися два напрями досліджень щодо підготовки соціальних педагогів. Перший напрям розвивається у зв'язку з професійною підготовкою учителя до соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю як складова його професійної діяльності. Другий напрям – це спеціальна підготовка соціального педагога, як професіонала до роботи з різними категоріями населення. За першим напрямом, при професійній підготовці учителя, соціально-педагогічний компонент є додатковою спеціалізацією, яка лише певною мірою може забезпечити виконання завдань соціально-педагогічної діяльності. Щодо другого напрямку, то за останні десять років представлено досить скромні напрацювання науковців, у яких розглядається підготовка соціальних педагогів як професіоналів до роботи з різними категоріями населення. Суттєво, що професійна підготовка соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю дослідниками не розглядалась, незважаючи на те, що вона є особливо актуальною для студентів.

В умовах інтеграції України до європейського освітнього простору важливим є вивчення не лише вітчизняного досвіду професійної підготовки, але й досвіду світових освітніх систем з метою визначення нових підходів, напрямів розвитку професійної освіти в Україні з урахуванням міжнародних стандартів і тенденцій професійної підготовки фахівців. У Європі та Америці є значний досвід і напрацювання у напрямі розвитку соціальної роботи та соціальної педагогіки як у теоретичному, так і практичному аспектах.

Під впливом дослідницької діяльності Х. Сведнера [156; 221] у Швеції у 80-ті роки ХХ століття значно посилилась наукова традиція аналізу структури соціальної роботи, її системно-функціонального розуміння. Теоретична, дослідницька і освітня діяльність Х. Сведнера суттєво вплинула на розповсюдження системних, філософсько-гуманістичних уявлень про соціальну роботу не тільки у Швеції, але й у Західній та Східній Європі, Японії, Китаї та інших країнах. Диференціацію двох систем наукового знання про соціальну роботу в середині 70-х років ХХ століття обґрунтував П. Леонард [220]. Його концепція орієнтована на поліпарадигмальний статус науки про людину і суспільство та на парадигму природничо-наукового мислення, що спирається переважно на гуманістичну традицію в історії соціальної думки.

Систему знань і практичних підходів до соціальної роботи запропонували Канстофер Ханвей і Террі Філлот [101]. Особливістю дослідження є те, що в ньому описується і пояснюється практичне застосування конкретних методів роботи в означеному напрямі. У роботі Пама Картера, Тоні Джефса і Марка Смітта [85] описано технології соціальної роботи, зокрема акцентовано увагу на технології командної роботи, консультування у регіональних закладах соціальних служб, висвітлено проблеми кураторства і управління у цьому напрямі. Марк Доуел і Пітер Марш [43] розробили систематичну модель практики з чітко визначеною етичною підставою і практичним застосуванням.

І. Лоренц [101] запропонував реальний огляд стану соціальної роботи в Європі з урахуванням історичного і концептуального аспектів соціальної роботи в різних країнах. Автор переконаний, що соціальна робота завжди обмежується рамками системи соціального захисту і відіграє важливу роль у концентрації соціальної допомоги та відзначає, що в цій системі переважає гуманістичне покликання і функції соціального контролю. Відзначимо, що теорія і практика соціальної і соціально-педагогічної роботи в Західній Європі та США мають великий фонд наукових праць і практичний досвід. Натомість, не всі напрацювання західних учених можуть бути використані в Україні через

значні розходження: у соціально-економічному розвитку, призначенні соціальної і соціально-педагогічної роботи. Водночас, ідеї та досвід організації соціальної роботи, можуть бути прикладом для розвитку теорії та практики соціальної та соціально-педагогічної роботи.

Узагальнюючи зарубіжний досвід розвитку соціальної освіти, ми дійшли висновку, що в переважній більшості країн система підготовки соціальних педагогів і соціальних працівників відрізняється варіативністю. Наявні різні підходи як до визначення змісту освіти, так і до змісту технології навчання. Підготовку кадрів здійснюють як державні, так і приватні структури. При цьому наявні загальні вимоги до моделі підготовки фахівців: до оволодіння означеною професією допускаються особи, які мають життєвий досвід, практику соціальної взаємодії і особисту схильність до такої роботи; навчальними планами передбачено час на практику в соціумі в межах 50% від загального обсягу часу на підготовку фахівців, розробку і створення студентами соціальних проектів та їх упровадження.

В Україні процес професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів зумовлюється сутністю соціально-педагогічної діяльності, її цінностями і характеризується метою, завданнями, змістом, технологією здійснення навчально-виховного процесу, характером взаємодії викладачів і студентів, досягнутими результатами. Головна мета процесу підготовки полягає у єдності навчання, виховання та всебічного розвитку студентів на основі цілісності та спільності в діяльності. Організація процесу підготовки фахівців умовно поділяється на три етапи: початковий, основний і завершальний [137].

На початковому етапі для організації процесу підготовки майбутніх соціальних педагогів створюються відповідні педагогічні умови. З цією метою вирішуються такі завдання: цілепокладання, діагностика умов, прогнозування досягнень та планування розвитку процесу. Сутність цілепокладання полягає в обґрунтуванні і постановці цілей, які необхідно трансформувати в конкретні завдання. Правильно визначити завдання процесу підготовки допомагає педагогічна діагностика, яка є дослідницькою процедурою, що спрямована на

з'ясування умов і обставин, за яких має відбуватися процес підготовки. Прогнозування є наступним кроком процесу підготовки, сутність якого полягає у завчасному оцінюванні можливих результатів. Цей етап завершується скорегованим, на основі результатів діагностики і прогнозування, проектом організації процесу підготовки.

Основним етапом є процес здійснення професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів, який передбачає: постановку і роз'яснення мети та завдань; взаємодію викладачів і студентів; використання визначених методів, засобів і форм підготовки; створення сприятливих умов; стимулювання діяльності студентів. Результативність процесу підготовки соціальних педагогів залежить від доцільності поєднання зазначених елементів між собою, їх спрямованості, практичної реалізації мети; від наявності зворотних зв'язків, які дозволяють своєчасно здійснювати корекцію та педагогічну взаємодію.

На завершальному етапі процесу підготовки соціальних педагогів здійснюється аналіз досягнутих результатів, що допомагає зрозуміти причини відхилень визначити: де, як і чому допущені помилки, або за рахунок створення яких умов досягнуті позитивні результати.

Особливістю процесу становлення професії соціальних педагогів в Україні було те, що попереду завжди йшли педагоги. Для соціальної роботи, з моменту її зародження і до нашого часу, була характерною домінуюча роль соціальної педагогіки, що дозволило певною мірою скоротити наше відставання від досвіду зарубіжних країн. Те, що соціальні педагоги проклали дорогу професії соціального працівника, є закономірним не лише тому, що базову основу професійної компетентності цього фахівця становлять психолого-педагогічні, етичні та моральні характеристики, але й тому, що початком цього послужили вітчизняні традиції педагогіки середовища [77].

Функціонально діяльність соціального педагога наближена до професійної діяльності спеціаліста із соціальної роботи. Однак, розмежувати соціально-педагогічну сферу і сферу соціальної роботи надзвичайно складно через те, що вони знаходяться на стадії формування і не мають чітко виписаних

функцій [174]. Можна виокремити лише деякі відмінності: якщо соціальний педагог, у своїй професійній діяльності має справу з людьми у процесі їх розвитку, виховання та соціального становлення, то об'єктом професійної діяльності соціального працівника є люди, які мають соціальні, психологічні, фізичні, побутові проблеми, обмежені функціональні можливості, девіантну поведінку, наркотичну залежність, незалежно від віку, обставин, причин тощо.

У розумінні сутності понять „соціальний педагог” і „соціальний працівник” наявні різні погляди, різні підходи щодо визначення їх функцій, змісту, форм і методів роботи. Особливістю діяльності соціального педагога в порівнянні із соціальним працівником є те, що акція встановлення соціального діагнозу є обов'язком саме для соціального педагога [49]. Після проведення спеціальної діагностики соціальний педагог диференціює отримані матеріали та доручає обстежених клієнтів соціальним працівникам відповідної кваліфікації. При цьому, соціальний педагог і соціальний працівник, надаючи соціальну допомогу, діють спільно, реалізуючи свої функціональні обов'язки.

За нашим переконанням, специфіка діяльності соціального педагога полягає в уміннях: розвивати взаємини, що сприяють успішній професійній діяльності, активізувати зусилля клієнтів на вирішення проблем, домагатися їхньої довіри, бути посередником і налагоджувати відносини між конфліктуючими особами, забезпечувати міжінституційні зв'язки тощо.

Соціальна робота, як вид діяльності, спрямована на досить складний об'єкт: людину або групу людей, які потребують соціальної допомоги, підтримки, корекції, реабілітації тощо. Майже всіх соціальних педагогів можна вважати соціальними працівниками, але не всі соціальні працівники є соціальними педагогами. Наприклад, патронажна сестра, яка доглядає за хворим, є соціальним працівником і не відноситься до соціальних педагогів, але всі категорії соціальних працівників повинні мати соціально-педагогічну підготовку відповідно до своєї спеціалізації [175]. Відтак, вивчення проблем соціальної педагогіки буде сприяти розвитку соціальної роботи, її перетворенню у високопрофесійну соціально-педагогічну діяльність, що

спроможна внести свій внесок в інтеграцію виховних можливостей суспільства з метою підвищення культурного рівня соціуму.

У понятійно-термінологічному словнику визначено, що соціальний педагог – це спеціаліст, зайнятий у сфері соціальної роботи або освітньо-виховної діяльності, який здійснює посередницьку роль між освітніми закладами, сім'єю, трудовими колективами, громадськістю, організовує їх взаємодію, об'єднує зусилля з метою створення у соціальному середовищі умов для всебічного розвитку дітей, підлітків, молоді як особистостей та їх благополуччя у соціумі [176].

Л. Міщик [108] вважає, що соціальний педагог є професійним працівником соціуму, фахівцем з виховної роботи з дітьми, їхніми батьками, дорослим населенням у сімейно-побутовому мікросередовищі та його оточенні; з підлітками, молодіжними групами та об'єднаннями, з організації культурно-дозвілєвої, фізкультурно-оздоровчої, трудової, ігрової та інших видів діяльності, групового спілкування, технічного, художнього та інших видів творчості, дітей та дорослого населення у соціумі.

За визначенням О. Безпалько [8], соціальний педагог – це спеціаліст, який зайнятий у сфері соціально-педагогічної роботи або освітньо-виховної діяльності.

Погоджуючись із вищезазначеними трактуваннями поняття „соціальний педагог”, вважаємо за доцільне розширити сутність означеного поняття, конкретизуючи його в межах презентованого дослідження. На нашу думку, соціальний педагог – це спеціаліст, який має вищу професійну освіту за спеціальністю „Соціальна педагогіка”, спроможний до соціально-педагогічної роботи у студентському середовищі, пріоритети якої вбачає: у сприянні всебічному розвитку студентів, їхній соціалізації, адаптації та самореалізації; в організації соціально-педагогічного супроводу; у профілактиці негативних впливів на студента зовнішнього соціального оточення, формуванні здорового способу життя студентської молоді – з метою духовного розвитку та гармонізації відносин на особистому, міжособистому та надособистому рівнях.

Структура діяльності соціального педагога передбачає наявність таких компонентів: суб'єкта (того, хто її виконує), об'єкта (того, для кого соціальна робота спеціально організована або на кого спрямована), мети (до чого або на що вона спрямована), функцій (які при цьому виконуються), засобів (за допомогою яких форм, методів і технологій відбувається досягнення мети) та її результату (див. рис. 1.1).

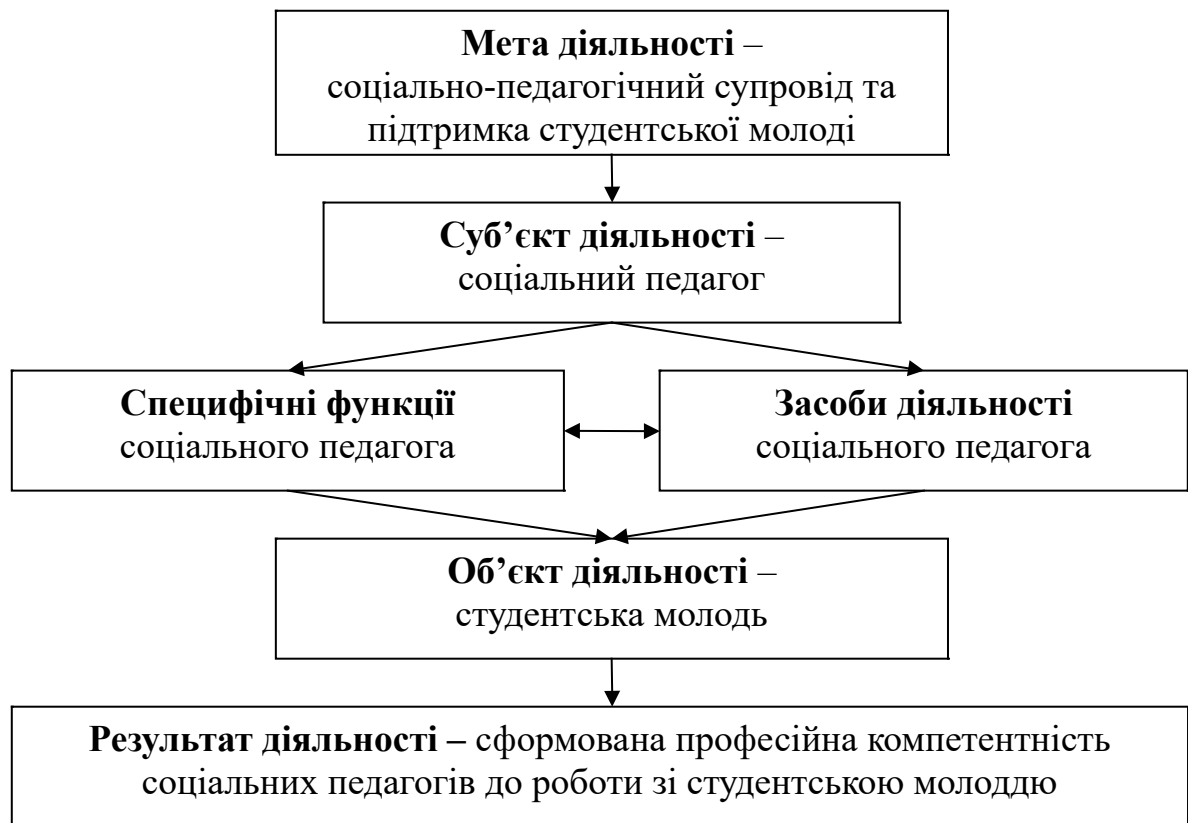

Рис. 1.1. Структурна схема діяльності соціального педагога, який працює зі студентською молоддю у ВНЗ

На рис. 1.1 наочно показано, що діяльність соціального педагога відбувається у напрямі від суб'єкта до об'єкта, незважаючи на те, що об'єкт є головним та визначає зміст діяльності. Об'єктом діяльності соціального педагога є студентська молодь, якій необхідна допомога у процесі її становлення, соціалізації та адаптації до соціального середовища ВНЗ.

В аспекті започаткованого дослідження, мета соціально-педагогічної діяльності зі студентською молоддю полягає у створенні таких педагогічних умов, за яких кожен студент зможе максимально проявити свої можливості, збільшити власний рівень самостійності, здатності ефективно розв'язувати

соціальні проблеми, що допоможе студенту адаптуватися до умов навчання у ВНЗ, до зміни режиму праці і відпочинку; до входження у новий колектив.

Конкретизація мети відбувається у змісті соціально-педагогічної діяльності зі студентською молоддю, яка визначає коло професійних завдань стосовно суб'єкта та об'єкта. Серед завдань виокремлюємо такі: сприяння соціалізації та адаптації студентів до соціального середовища ВНЗ; формування адекватної системи відносин із соціальними об'єктами, інтеграція студентів у соціальні групи; збереження і зміцнення фізичного, психічного, соціального здоров'я студентів; створення сприятливого середовища для розвитку здібностей та інтелекту, реалізації їх можливостей; надання індивідуальних і групових консультацій з метою їхнього соціального і професійного становлення; профілактика негативних впливів зовнішнього соціального середовища на студентів; організація соціально-педагогічного супроводу студентської молоді, яка має у цьому потребу тощо.

За нашим переконанням, підготовка соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю є психолого-педагогічною проблемою тому, що педагогіка є базовою дисципліною, яка дозволяє соціальній педагогіці вивчати особливості виховання, освіти та навчання особистості на різних етапах її розвитку і становлення. Розкриваючи педагогічні закономірності та принципи навчання і виховання, здійснюючи порівняльну характеристику форм, методів і прийомів педагогічної діяльності, педагогіка вказує соціальному педагогу дієві шляхи, засоби та способи вирішення соціально-педагогічних завдань.

Ми погоджуємось з висновками А. Капської [175], що педагогічна система, в рамках якої здійснюється підготовка майбутніх соціальних педагогів, є цілеспрямованим процесом: організації активної навчально-пізнавальної діяльності щодо оволодіння професійними знаннями, вміннями і навичками; розвитку соціально-педагогічної спрямованості та формування особистісно-професійних якостей майбутнього фахівця, що інтегрує у собі соціальний та педагогічний аспекти проблеми. У меті педагогічної системи ці аспекти виражені через принципи: соціальної обумовленості професійної підготовки,

діагностичної цілеспрямованості, прогностичності та регулюючої орієнтації. У змісті підготовки ці аспекти виражені через вимоги гуманізації та відкритості соціально-педагогічної діяльності. У формах і методах навчання – через перенесення акценту із засвоєння предметно-дисциплінарного знання на становлення загальних характеристик особистості спеціаліста. При цьому, в меті та змісті підготовки студентів домінує соціальний аспект, а у формах і методах навчання – педагогічний.

Окрім цього, ми спираємось на результати досліджень психології, яка дозволяє більш точно зрозуміти психологічні особливості студентів, що є підґрунтям для розробки методів і форм соціально-педагогічної діяльності. У процесі взаємодії та спілкування відбувається процес взаємовпливу студентів один на одного, внаслідок чого формується спільність поглядів, соціальних настанов, ставлення до праці, до людей, до власних якостей. За нашим переконанням, для того, щоб успішно здійснювати підготовку майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю, необхідно вивчати вікові, психофізіологічні особливості розвитку, а також суб'єктивний внутрішній світ студентської молоді як об'єкта роботи соціального педагога.

Резюмуючи вищезазначене, ми дійшли висновку, що підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю – це багатогранний, інтегративний, педагогічний процес, що забезпечується створенням необхідних педагогічних умов для оволодіння професійними знаннями, вміннями, навичками, професійним досвідом з метою формування особистісно-професійних якостей, які необхідні для успішного функціонування у системі міжособистісних відносин, результатом чого є формування професійної компетентності соціальних педагогів.

1.2. Студентська молодь – об'єкт роботи соціального педагога

Інноваційні процеси у вищій освіті України зумовили необхідність переосмислення діяльності вищого навчального закладу як інституту соціального виховання студентської молоді, адже університет виконує не лише дидактичні, але й соціально-педагогічні функції, тому повинен сприяти соціальному розвитку та соціальній адаптації студентської молоді в сучасному суспільстві. Саме у ВНЗ відбувається важливий етап соціального становлення студента як особистості, його світоглядна орієнтація та визначення власного місця в суспільстві з метою самореалізації.

Історично студентство, як особлива група суспільства та соціально-професійна категорія, виникло в Європі у XI-XII столітті одночасно з першими університетами. Середньовічне студентство було вкрай неоднорідне, як у соціальному, так і у віковому відношенні. З розвитком і підвищенням соціальної значущості вищої освіти роль студентства в житті суспільства зростала. Студентство було не лише джерелом поповнення кваліфікованих кадрів, інтелігенції, але й досить чисельною соціальною групою. Студентство виникло як особливий соціальний прошарок суспільства, який до сьогодні зберіг основні ознаки своєї корпоративності.

У науковій літературі немає однозначного визначення сутності поняття „студентство”, опису характеру і специфіки діяльності цієї соціальної групи. Так, в енциклопедичному словнику [21], терміном студентство позначаються ті, хто навчається у ВНЗ, тобто дефініція „студентство” означає особливу соціальну групу, яка характеризується певною чисельністю, статево-віковою структурою, територіальним розподілом. Ця група має певне суспільне становище, роль і статус; проходить стадію соціалізації (студентські роки) та відрізняється від іншої молоді певними соціально-психологічними рисами. Студентство не займає самостійного місця у системі виробництва, студентський статус є свідомо тимчасовим, а суспільне становище студентства і його специфічні проблеми визначаються характером суспільного ладу і

конкретизуються в залежності від рівня соціально-економічного і культурного розвитку країни, включаючи і національні особливості системи вищої освіти.

Значний інтерес для нашого дослідження становлять праці: С. Вітвицької [32], А. Власенка [33], І. Зимньої [134], Ю. Колеснікова [150], В. Лісовського [98], Б. Рубіна [150], Л. Сокурянської [170] та інших, які вивчали студентство як соціальну групу. Зокрема, С. Вітвицька [32], характеризує студентство як особливу соціально-мобільну групу, метою діяльності якої є організована підготовка до виконання професійних і соціальних ролей у матеріальному і духовному виробництві. Воно є культурною частиною молоді та важливим джерелом відтворення інтелігенції.

А. Власенко [33], визначає студентство, як особливу соціальну групу, що формується з різних соціальних утворень суспільства і характеризується особливими умовами життя, праці, побуту, особливою суспільною поведінкою і психологією, для якої набуття знань і підготовка себе для майбутньої роботи у суспільному виробництві, науці та культурі є головним і єдиним заняттям.

З психолого-педагогічного погляду визначає студентство І. Зимня [134], яка підкреслює, що це особлива соціальна категорія, специфічна спільність людей, організаційно об'єднаних закладом вищої освіти. Студентство включає людей цілеспрямованих, які систематично опановують знання і професійні вміння та сумлінно зайняті навчанням.

У розвиток молодіжної та студентської проблематики помітний внесок зробив В. Лісовський [98], який характеризував студентство – як специфічну соціальну групу, що за суспільним становищем наближена до інтелігенції, є її резервом і призначена в майбутньому до занять висококваліфікованою працею у різних галузях науки, техніки, управління, культури тощо. Автор виділив основні типи студентів, ґрунтуючись на таких характеристиках, як: ставлення до навчання, суспільна активність, загальна культура і колективізм.

Б. Рубін і Ю. Колесніков [150] охарактеризували студентство як соціальну групу, яка функціонує у системі вищої освіти, виступає як об'єкт виробництва, предметом якої є не річ, а сама людина, особистість, тому

головною формою виробництва є навчально-освітня діяльність. Спільна праця сприяє виробленню у студентства згуртованості та колективізму. Сам процес навчання передбачає включення студентства в систему соціальних суспільних відносин, заміщення позицій та засвоєння соціальних цінностей.

У монографії Л. Сокурянської [170], сучасне студентство визначено з соціологічного погляду, як соціокультурна спільність, яку складають вихованці ВНЗ, що засвоюють і присвоюють соціальну суб'єктність у когнітивній, професійній, громадсько-політичній сферах життєдіяльності історичного суспільства, завдяки інтеріоризації ціннісно-нормативної системи даного суспільства, а також такого соціального інституту як вища школа і продукують нові аксіофеномени, які знаходять відображення і проявляються в їх символічному і предметному світі.

Погоджуючись із вищезазначеними трактуваннями дослідників, вважаємо за доцільне розширити поняття „студентство”, яке визначаємо як соціальну групу, що володіє сукупністю індивідуальностей з різними особистісними якостями, рівнями суспільної та моральної свідомості, соціальної активності, що складається з типів певним чином уже сформованих.

У Законі України „Про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді в Україні” [57] визначено, що молодь – це частина суспільства, соціально-демографічна група, яка визначається певною віковою стратифікацією, особливостями соціального стану та соціально-психологічних характеристик, рівнем входження в процес соціалізації. Вікові рамки молоді за цим Законом визначаються в межах від 14 до 30 років.

Одним із перших визначив поняття „молодь” В. Лісовський [98]. Він вважає, що молодь – це покоління людей, які проходять стадію соціалізації, засвоюють освітні, професійні, культурні та інші соціальні функції залежно від конкретних історичних умов. І. Кон [83] характеризував молодь, як соціально-демографічну групу, яка виокремлюється на основі сукупності вікових характеристик, особливостей соціального статусу, що зумовлені соціально-психологічними властивостями. Молодість є біологічно універсальною, її вікові

межі, соціальний статус і соціально-психологічні особливості залежать від суспільного устрою, культури та закономірностей соціалізації.

На погляд соціологів, молодь – це суспільно-диференційована соціально-демографічна спільнота, для якої притаманні фізіологічні, психологічні, пізнавальні, культурно-освітні та інші властивості, що характеризують її біосоціальне дозрівання як здійснення самовияву внутрішніх сутнісних сил і соціальних якостей, тому молодь є специфічною спільнотою, суттєві характеристики та риси якої, на відміну від представників інших поколінь, перебувають у формуванні і становленні. Сутністю молоді та проявом її соціальної якості є міра досягнення нею соціальної суб'єктності, ступінь засвоєння суспільних відносин [202].

Приналежність до студентської молоді визначається віковими межами, нижня – на практиці зумовлена наявністю атестата про середню освіту, а верхня – не виходить за 30-річний рубіж. Основну масу студентів, які навчаються у ВНЗ, складають юнаки та дівчата віком від 18 до 25 років [133].

Б. Ананьєв [2] створив школу „студентського віку”, де системно та послідовно вивчалася студентська проблематика. Доведено, що в студентські роки відбувається процес активного формування соціальної зрілості, яка досить швидко проявляється у професійній діяльності. Автор зазначає, що відбувається перетворення мотивації, системи ціннісних орієнтацій, інтенсивне формування спеціальних здібностей у зв'язку з професіоналізацією та виокремлює цей вік як основний період формування характеру та інтелекту.

Характеризуючи студентський вік, К. Ушинський [190] підкреслював, що цей період є „найрішучішим”, де завершується утворення окремих уявлень і якщо не всі вони, то значна їхня частина групуються в одну досить об'ємну мережу, щоб дати перевагу тому чи іншому напрямку; визначається спрямованість у способі мислення людини та її характері. На думку В. Ядова [217], у студентському віці людина проходить шлях розвитку, коли відбувається активне формування особистості як суб'єкта пізнання, спілкування, праці, що посилює соціальну роль студентства.

У довідкових джерелах [128] зазначено, що студентські роки є певним етапом, фазою життєвого циклу людини. Соціальний статус, соціально-психологічні особливості студента залежать від рівня суспільного розвитку, культури та закономірностей соціалізації суспільства. Формування особистості студента здійснюється під впливом соціальних інститутів: сім'ї, закладу освіти, колективу, до якого належить, засобів масової комунікації. Молоді, як соціально-демографічній групі, притаманні: динамізм, схильність до нових ідей, соціальна спрямованість, своєрідне ставлення до сучасного світу. Для студентського віку характерним є досягнення оптимальних показників у розвитку психічних, соціальних і фізичних можливостей. Студентські роки – це час не лише професійної підготовки, оволодіння навичками управління і самостійної інтелектуальної діяльності, але й час любові, створення сім'ї, це період знаходження свого місця у житті, час самоствердження тощо [115].

Ми поділяємо погляд Ю. Самаріна [32], який вважає, що для студентського віку властиві такі суперечності між: інтелектуальним і фізичним розвитком студента та недостатністю часу і можливостей для задоволення збільшених потреб (соціально-психологічна суперечність); прагненням студентів до самостійності у виборі знань і жорсткими формами та методами підготовки спеціаліста (дидактична суперечність); великим об'ємом інформації для розширення знань і недостатністю часу, або бажання їх осмислення (психолого-педагогічна суперечність); ідеальним та реальним „Я” при здійсненні самооцінки шляхом порівняння, яке викликає у студента невпевненість у собі, своїх діях (соціально-психологічна суперечність).

Вищезазначене дало можливість виокремити особливості психолого-фізіологічного розвитку студентів, які характеризуються як період:

- посилення ролі практичного мислення, коли набуває змін вербальна пам'ять, натомість образна пам'ять залишається на попередньому рівні;
- переоцінки цінностей та мотивації поведінки, коли не розвинена здатність до свідомої саморегуляції своєї поведінки (ризиків, непередбаченість наслідків своїх вчинків, безкорисливі жертви тощо);

- самостійного планування своєї діяльності та поведінки, активного відтворення самостійності суджень і дій;
- формування світогляду, етичних і естетичних поглядів на основі синтезу знань, життєвого досвіду, самостійного розуміння і практичних дій;
- найбільш інтенсивного фізичного і психологічного дозрівання особистості, формування якостей характеру та інтелекту, досягнення стабільності більшості психічних функцій;
- який визначається специфічним характером праці студентів і полягає у накопиченні та засвоєнні знань, в оволодінні вміннями, навичками, характеризується підвищеною соціальною активністю.

Суттєвою особливістю студентського віку є те, що психічний розвиток випереджає інтелектуальний (навчання і виховання). У студентському віці формуються навички поведінки та риси свідомості, які утворюють ядро особистості. Спосіб життя, який ведуть студенти під час навчання у ВНЗ, оточення, формування стереотипів під впливом зміни бачення на ті чи інші ситуації, проведення вільного часу, рівень життя – стануть визначальними для подальшого формування і виховання особистості студента [133].

Виховання особистості студента С. Савченко [153] розуміє, як творчий процес, зорієнтований на розв'язання проблем, пов'язаних із соціалізацією, адаптацією до навчання у ВНЗ та індивідуальними особливостями. Він зазначає, що першокурсники не вміють правильно організувати свою діяльність, не підготовлені до нових вимог роботи ВНЗ. Незадовільна робота першокурсника проявляється у відсутності чіткої організації режиму дня, послідовності та систематичності, в невмінні правильно планувати працю і відпочинок, у незнанні методів самостійної роботи. Автор пояснює це тим, що студент, вийшовши з усталеного соціального середовища (сім'ї, школи), з-під постійного контролю, не відразу може адаптуватися до нових умов та нової соціальної ролі. Характерною ознакою цього періоду життя студентів є посилення усвідомлених мотивів поведінки, цілеспрямованості, самостійності, вміння володіти собою, наполегливості, ініціативності тощо.

М. Дьяченко та Л. Кандибович [45], акцентують увагу на тому, що особистість студента – це особистість молодої людини, яка готується до висококваліфікованого виконання функцій спеціаліста у тій чи іншій галузі трудової діяльності. Під час навчання у студента формуються необхідні якості, знання, уміння та навички. Основні напрями у житті студента: навчатись, розвивати інтелект, зростати духовно, морально, фізично, одночасно оволодіваючи професією.

Як засвідчило вивчення означеної тематики, студент як людина певного віку і як особистість може характеризуватись у психологічному, соціальному та біологічному аспектах [134]. Психологічний аспект проявляється у єдності психологічних процесів і станів особистості. Основним у психологічній сфері є психологічні особливості (спрямованість, темперамент, характер, здібності), від яких залежить перебіг психічних процесів, виникнення психічних станів, виявлення психічних утворень. Вивчаючи конкретного студента, потрібно враховувати особливості кожного, його психічні процеси та стани. Соціальний аспект полягає у включенні студента в суспільні відносини, у здобутті ним якостей, що зумовлюють приналежність студента до певної соціальної групи.

Біологічний аспект включає тип вищої нервової діяльності, будову аналізаторів, безумовні рефлекси, інстинкти, фізичну силу, риси обличчя тощо. Цей аспект, здебільшого, характеризується спадковістю і вродженими задатками, які, певною мірою, змінюються під впливом умов життя. Вивчення цих аспектів розкриває якості та можливості студента, його особистісно-вікові особливості. Зокрема, для студента характерними є: швидкість оперативної пам'яті, переключення уваги, вирішення вербально-логічних завдань тощо. Отже, студентський вік характеризується досягненням найвищих результатів, що базуються на процесах біологічного, психологічного, соціального розвитку.

Вважаємо за доцільне зазначити, що своєрідність сучасного студентства полягає у появі у ВНЗ студента, який навчається за власні кошти: сплачує вартість свого навчання, не отримуючи при цьому державну стипендію; не може розраховувати на проживання у гуртожитку, оскільки гуртожитком

забезпечуються студенти, які навчаються за державним замовленням (в першу чергу соціально-незахищені категорії), тому змушений сплачувати вартість найманого житла; після закінчення ВНЗ не має гарантії працевлаштування. Сучасні студенти, висловлюючи свою соціальну позицію, є критичними та наполегливими у прагненнях, раціональними при використанні часу і матеріальних ресурсів. Студенти прагнуть до самовираження і самореалізації, бажають бути вислуханими, відчувати повагу і шанобливе ставлення до себе. Разом з тим, навчальний процес у ВНЗ – це нова система взаємин, де на перший план виходить необхідність самостійної регуляції своєї поведінки. У ВНЗ специфіка навчання така, що викладач, який проводить лекцію, майже не має можливості враховувати індивідуальний темп засвоєння знань, рівень розвитку мислення кожного студента. У куратора теж мало часу на спілкування зі студентами, бракує підготовки в соціально-педагогічному напрямі, тому першокурсники часто відчують дискомфорт. Процес послідовного входження студентів у соціальне середовище ВНЗ, їхній розвиток відбувається у процесі соціалізації, яка неможлива без активної участі студентів у процесі засвоєння цінностей, понять і навичок.

Заслужують на увагу положення щодо проблем соціалізації студентської молоді, які обґрунтували Л. Аза [1], Б. Ананьєв [2], І. Бех [10], О. Безпалько [8], С. Савченко [153] та інші. В енциклопедичному словнику зазначено, що соціалізація – це процес засвоєння індивідом знань, досвіду, норм і цінностей, включення його до системи соціальних зв'язків і відносин, необхідних для його становлення і життєдіяльності в даному соціумі [177, 478].

Ми опираємося на положення, обґрунтовані О. Безпалько [8, 23], яка визначає соціалізацію як процес послідовного входження індивіда в соціальне середовище, що супроводжується засвоєнням та відтворенням культури суспільства внаслідок взаємодії людини зі стихійними та цілеспрямовано створюваними умовами життя на всіх її вікових етапах. Соціалізація неможлива без активної участі людини в процесі засвоєння широкого кола цінностей, понять та навичок, на ґрунті яких складається її повсякденне життя.

С. Савченко [153] наголошує, що засвоєння студентами соціального досвіду має певну специфіку, яка полягає у тому, що відбувається у процесі вивчення різних наукових дисциплін. На відміну від трудового колективу, де працівники диференціюються за віком, досвідом, статусом – студенти оволодівають майбутньою професією у рівних умовах. Суттєва відмінність виявляється у позанавчальній діяльності, де процес соціалізації та професіоналізації більш індивідуалізований, а його результати залежать від особливостей студентів, ступеня їх включеності в цю діяльність.

На основі вивчення досліджень, присвячених удосконаленню процесу соціалізації студентів, ми дійшли висновку, що основними напрямками підвищення ролі ВНЗ є: збільшення уваги до професійної орієнтації студентів, створення для них ситуації свідомого вибору майбутньої професії з урахуванням реальних потреб у фахівцях певного профілю та рівня підготовки; свідоме визначення майбутньої професійної діяльності як підґрунтя для успішної соціалізації студентів у період навчання; удосконалення механізму взаємодії ВНЗ з потенційними роботодавцями з метою подолання невідповідності рівня підготовки спеціалістів з вищою освітою реальним вимогам професійної діяльності; перехід до цільової підготовки фахівців для конкретних підприємств і організацій, спільне вирішення питань формування освітніх програм, програм проходження виробничої практики та майбутнього працевлаштування студентів. В умовах зміни соціальних уявлень вища освіта виконує стабілізуючу функцію і сприяє адаптації студентів до нових життєвих умов, розвиває соціальну активність, формує готовність до самовизначення.

Доцільно зазначити, що результатом соціалізації студента є: вироблення і трансформація власної системи поглядів на життя та ціннісні орієнтації, формування життєвого ідеалу; засвоєння культури людських взаємин і соціально-професійних функцій; формування індивідуального стилю навчально-професійної діяльності та власної моделі моральної поведінки; опанування професійною діяльністю та формами ділового і міжособистісного спілкування. Студенти, які успішно соціалізуються, мають добре виражену

соціальну спрямованість, активно прагнуть до самовизначення і самореалізації у навчанні і житті, уміють продуктивно адаптуватися у навколишньому соціумі на основі знань про соціальну дійсність. При цьому успішність соціалізації пов'язана не лише з наявністю у студентів зазначених якостей, але й з реальними діями, в яких ці якості втілюються. У ході цього процесу у студентів виникає відповідне ставлення до соціальних фактів і до навколишнього світу. Вибірковість у сприйнятті та оцінці цих фактів і подій складає суб'єктивність: студент починає активно, вибірково і цілеспрямовано взаємодіяти із середовищем, проявляти себе, свій духовний та фізичний потенціал, тобто відбувається соціальне становлення особистості студента [51].

Резюмуючи вищезазначене, акцентуємо увагу, що процес соціалізації сучасного студентства має певні особливості. Процес залучення до суспільного життя здійснюється не лише через навчальну діяльність і професійну підготовку. Це відбувається також через організаційно-виховну діяльність, високу творчу активність і схильність до інновацій. У студентів формується паралельна система цінностей і поглядів. Студенти обирають не те, що справді необхідно, а те, що яскравіше, емоційніше, вигідніше. Формується стійке усвідомлення настанови на збагачення, на швидке кар'єрне зростання, життєвий успіх тощо. Дослідження процесу соціалізації студентської молоді дало підстави для виокремлення наступних етапів: адаптаційного, основного, випускного. Розглянемо їх сутність.

Адаптаційний етап характерний для студентів першого та частково другого курсів навчання. Вступ до ВНЗ зміцнює віру студента у власні сили, здібності та сприяє надіям на майбутнє. Проте на першому курсі у студентів часто виникає проблема правильності вибору професії, яка призводить до розчарування, у результаті чого студенти залишають навчання. Головне завдання цього етапу полягає у створенні комфортної психоемоційної атмосфери, що сприяє соціальній адаптації абітурієнтів до середовища ВНЗ, важливим є вивчення особистості кожного студента, його схильностей. На цьому етапі формується студентська група, навички й уміння раціональної

розумової праці, усвідомлюється покликання до обраної спеціальності, встановлюється система роботи до самоосвіти і самовиховання професійно-значущих якостей. Головна увага приділяється організації різних видів позанавчальної діяльності з метою розкриття індивідуальності студента.

Основний етап охоплює період другого та третього курсів навчання. У студентській молоді третього курсу вирішується проблема пріоритетного самовизначення, спостерігається поживлення і поглиблення системи міжособистісних стосунків. Пошук супутника життя відіграє на 3 курсі велику роль, впливає на успішність і громадську активність студентів, виникає проблема створення сім'ї. Основні зусилля у цей період сконцентровано на подальшому розвитку особистості студента, а у випадку необхідності – на корекцію окремих відхилень. Його особливістю є організація виховної роботи із залученням студентів у виховні структури. Удосконалення та ускладнення завдань професійного становлення потребує використання адекватних форм виховної роботи, постійного оновлення її змісту, орієнтації на стимулювання емоційної сфери студентів. Важливим для реалізації цих положень є творче включення студентів в організацію виховних заходів, що сприяє формуванню студентського колективу, взаємної підтримки, допомоги та взаєморозуміння.

Випускний етап характерний для студентів четвертого, п'ятого і шостого курсів. На цьому етапі завершується особистісно-професійне становлення студентів, активізується їхня громадянська позиція. При цьому, особистість студента, як об'єкта соціалізації, на якого спрямована дія, може бути одночасно і суб'єктом соціальної дії у системі суспільних відносин. Це двобічний процес, який забезпечує саморозвиток суспільних стосунків, збереження їх структурної цілісності, що визначає спрямованість життя людини і дає їй можливість для самореалізації. На цьому етапі завершується соціалізація через систему освіти, закладаються основи подальшої соціалізації у професійній діяльності, а також коригуються життєві цілі на подальшу діяльність.

Підсумовуючи викладене, ми дійшли висновку, що період соціалізації студентської молоді є процесом її включення у розмаїття суспільного життя і

супроводжується досягненням соціальної зрілості, розширенням особистого світогляду, формуванням ціннісних орієнтацій, професійним становленням. Особливість процесу соціалізації сучасного студентства полягає у тому, що у ВНЗ функція соціалізації є провідною, педагогічно-організованою і керованою, а тому, з позиції суспільної значущості, її ефективність максимальна.

Ми поділяємо позицію дослідників, які вважають, що однією із складових соціалізації студентської молоді є соціальна адаптація до нових умов навчання. Проблеми соціальної адаптації студентів розглядають такі науковці, як: В. Васильєв [29], Л. Зданевич [61], В. Комаров [82], Г. Левківська [95], Г. Меднікова [106], В. Сорочинська [172], С. Шашенко [212], С. Шмалей [214] та інші. Вони зазначають, що протягом усього періоду навчання відбуваються зміни у світогляді студента, його ставленні до оточуючих, у відношенні із суспільством та його соціальними інститутами. Проведені дослідження, здебільшого, зорієнтовані на визначення психофізіологічних і вікових аспектів адаптації студентів до нової для них організації навчальної праці. Відзначається, що проходять ці процеси по-різному, залежно від навчально-побутових умов та системи виховних впливів.

Вважаємо за необхідне зазначити, що у зв'язку зі вступом до ВНЗ соціалізація особистості, а конкретніше одна із її складових – психологічна та соціальна адаптація, виступає для студента нагальною необхідністю. Психологічна адаптація визначається пристосуванням студента до норм поведінки та студентської групи. Це відбувається завдяки таким психологічним механізмам, як рефлексія, ідентифікація, емпатія. Під соціальною адаптацією розуміємо активне пристосування студентів до умов соціального середовища ВНЗ, формування у них адекватної системи відносин із соціальними об'єктами і суб'єктами, позитивна інтеграція в академічну групу, їх спрямована діяльність щодо освоєння стабільних соціальних умов, прийняття норм студентського життя і цінностей соціального середовища ВНЗ. Процес адаптації студентів проходить на декількох рівнях пристосування: до системи навчання; до зміни режиму праці і відпочинку; до входження у новий колектив.

Для презентованого дослідження важливим є висновок С. Вітвицької [32], яка виокремлює труднощі процесу адаптації першокурсників, такі як: негативні переживання, пов'язані з виходом вчорашніх учнів із шкільних колективів, у яких мали моральну підтримку; невизначеність мотивації вибору професії; невміння здійснювати психологічну саморегуляцію поведінки і діяльності; пошук оптимального режиму навчання і відпочинку в нових умовах; налагодження побуту і самообслуговування, особливо при переході з домашніх умов до умов проживання у гуртожитку; відсутність навичок самостійної роботи, невміння планувати розпорядок дня, конспектувати, працювати з першоджерелами, каталогами. Перелік цих труднощів констатує, що одні із них об'єктивні, а інші – суб'єктивні, але всі вони пов'язані з низьким рівнем шкільної підготовки, недостатнім вихованням у сім'ї та школі.

За нашим переконанням, особливе значення для адаптації студента має академічна група. Формуванню колективу сприяє роз'яснення значущості навчання, розвиток взаємостосунків, стимулювання до згуртованості колективу, прояв турботи про студентів, врахування їх запитів тощо. Для того, щоб забезпечити оптимальну адаптацію студентів до умов навчання у ВНЗ, важливо знати життєві плани та інтереси студентів; систему домінуючих мотивів та рівень домагань; здатність до свідомої регуляції поведінки та самооцінку. Початок навчання у ВНЗ є для студента ситуацією незнайомою, а тому потенційно проблемною, що пояснюється недостатньою орієнтацією вчорашнього школяра у соціально-психологічному просторі ВНЗ та певній ізольованості відносно студентської групи. Така ситуація може негативно позначитись на самооцінці студента, відбитися на фрустрації та втраті інтересу до навчання. Отже, успішна адаптація надає студенту можливості реалізувати свій позитивний ресурс під час навчання у ВНЗ та отримати потенційні можливості для майбутньої самореалізації. Незадовільна адаптація таких можливостей не надає.

Необхідно відзначити, що студент одночасно є об'єктом педагогічної діяльності та суб'єктом навчальної і комунікативної діяльності. Об'єктом

педагогічної діяльності студент є тому, що продукти діяльності викладача матеріалізуються у знаннях, вміннях, навичках та рисах характеру студента. Студент як об'єкт діяльності ніколи не розвивається у прямій залежності від педагогічного впливу на нього, а за законами, властивими його психіці, особливостям сприймання, розуміння, запам'ятовування, виховання, характеру, становлення волі, формування загальних і специфічних здібностей [32]. У свою чергу, суб'єктом навчальної діяльності студент не народжується, а стає ним під впливом виховання. У студента, як суб'єкта навчальної діяльності, є своя мета, свій об'єкт, свої можливості та способи досягнення мети. Теоретична, практична, наукова та інша інформація, якою має оволодіти студент, для нього є лише об'єктом діяльності, який сам по собі не забезпечує суб'єктності майбутнього фахівця. При цьому продуктами діяльності студента є усні та письмові відповіді, графічні та дипломні проекти тощо. Соціальний педагог покликаний допомогти студентові стати суб'єктом діяльності з метою професійної та особистісної самореалізації [67].

В аспекті нашого дослідження найбільш значущою серед соціально-психологічних проблем, є включення студента до соціально-психологічного простору ВНЗ, який передбачає наявність системно-організаційного середовища, що оцінюється, сприймається і пояснюється кожним студентом включеним до нього. Включення студента до соціально-психологічного простору ВНЗ є специфічним ракурсом проблеми адаптації до умов функціонування в ньому, який є особливо значущим аргументом від якого залежать інші соціальні проблеми студента.

Дж. Морено [111] вважав будь-яку особистість включеною в певний простір цілей, цінностей, взаємин тощо. При цьому переміщення в такому просторі („зміна локусу”) надає зовсім іншого значення всій системі зв'язків, в яку включені як суб'єкти, так і об'єкти соціальної взаємодії. Відтак, проблема адаптації студентів до умов ВНЗ полягає у знаходженні певного „локусу” в його соціально-психологічному просторі, що здійснюється через прийняття наявної системи оцінювання значущості людей та ситуацій.

Адаптація до нових умов ВНЗ передбачає формування психологічних механізмів, завдяки яким студент забезпечує собі адекватну орієнтацію у новій ситуації та безпеку. Це означає, що студент фактично вирішує проблему знаходження свого місця, яке відображає його ставлення до людей та явищ в типовій для даного ВНЗ ціннісній „системі координат”. Початок навчання у ВНЗ є для студента ситуацією незнайомою, а тому потенційно проблемною. Це можна пояснити недостатньою орієнтацією вчорашнього школяра в соціально-психологічному просторі ВНЗ, а звідси в певній ізольованості відносно студентської групи.

Вплив на особистість студента мають сформовані контакти свого та інших соціумів. У кожному соціумі наявна своя система взаємин, свої вимоги, своя морально-психологічна атмосфера та еталони поведінки. Особистість формують не лише прийоми та форми педагогічного впливу, але й засоби масової інформації. Наприклад, ті вимоги, що існують у науково-навчальному мікросоціумі, абсолютно не прийнятні в гуртожитку чи клубі, де цінуються комунікабельність, розкутість, кмітливість, привабливість. В одному випадку мікросоціум може ініціювати діяльність студента, в іншому – гальмувати, а в третьому – вони будуть взаємно індиферентними [32].

Спостереження за життєдіяльністю студентської молоді дають можливість констатувати: до ВНЗ вступає молодь, здебільшого, віком 17-18 років, яка має середню освіту, повноцінні громадянські права і обов'язки типові для дорослої людини, повну самостійність дій, право особистого вибору, право самостійно планувати свій час тощо. На нашу думку, одна із проблем першокурсників полягає у тому, що до закінчення середньої школи вони перебували під опікою батьків, учителів, які їх супроводжували, несли за них відповідальність. Натомість, коли вони стали студентами ВНЗ, то набули прав та обов'язків дорослої людини, яка повинна бути спроможною вирішувати власні проблеми і нести відповідальність за власне життя, вчинки та поведінку. Проте реальне життя констатує, що майже всі першокурсники виявляються не підготовленими до самостійного життя, тому вирішення

особистих, соціальних та побутових проблем, з якими студенти стикаються з перших днів навчання у ВНЗ є для них психологічним випробуванням, яке супроводжується емоційними переживаннями, стресами, розчаруванням.

Другою проблемою на шляху першокурсника виявляється проблема пристосування до нового середовища, вимог до навчання і проживання, нового статусу студента. Нові дорослі люди, які оточують, віддаленість від батьківської сім'ї – все це співпадає з низкою психологічних станів. Одним із них є активність студента. Опинившись у такій ситуації, студент більш активно набуває ознак самостійності та відповідальності, тому що у відносно короткий термін, намагається освоїтись і пристосуватись до нових умов і вимог, навчитись самостійно та раціонально використовувати свій вільний час тощо.

Третьою проблемою цього періоду є абсолютна свобода дій, яку студенти отримали вийшовши з-під опіки батьків і яка сприймається ними неадекватно, оскільки вони не уявляють, що можна робити та як розпорядитись з таким привілеєм, як свобода, якої в них до цього часу не було, а зараз є і у необмеженій кількості. У цьому випадку своєчасним є залучення студентів до участі в гуртках, секціях, клубах за інтересами, художній самодіяльності тощо.

Четвертою проблемою студентів є підвищення інтересу до моральних проблем (мета, обов'язки, любов тощо). Недостатність життєвого досвіду в цьому віці призводить до того, що бажання і прагнення розвиваються раніше, ніж воля і характер, а в результаті – студенти плутають ідеали з ілюзіями, романтику з екзотикою. Відтак, посилюється ініціативність, рішучість, цілеспрямованість, самостійність у процесі діяльності та спілкуванні.

Аналіз психолого-педагогічної літератури дав змогу визначити особливості та соціально-значущі риси студентської молоді як об'єкта роботи соціального педагога: процес активного формування соціальної зрілості передбачає здатність студентів до оволодіння необхідною сукупністю соціальних ролей (фахівця, батька, матері, громадського діяча). Результатом цього процесу є набуття відповідальності, толерантності, саморозвитку, самореалізації тощо; навчальна діяльність та оволодіння професією,

визначення майбутнього життєвого шляху, пошук сенсу життя і прагнення до нових ідей; інтенсивне спілкування в інтелектуальному середовищі, специфіка навчання у ВНЗ, активна взаємодія з різними соціальними інститутами; інтереси студентів не обмежуються навчанням, а поширюються на мистецтво, культуру, спорт, організацію особистого життя.

У наведених соціально-значущих рисах і особливостях студентської молоді привертає увагу те, що активна взаємодія та інтенсивне спілкування, пошук сенсу життя і прагнення до нових ідей, розширення кругозору та інтересів майже у всіх студентів не проходить безпроблемно. Недостатність життєвого досвіду в оцінюванні явищ життя та ситуацій, призводить до того, що деякі студенти на справедливую критику відповідають критицизмом і навіть переходять до нігілізму. Соціальна активність студентів при недостатньому рівні виховання призводить до конфліктів, тому що категоричність думок інколи переходить у негативне ставлення до зауважень та порад дорослих.

Вивчення особливостей студентської молоді, її характеристик дало змогу конкретизувати та доповнити поняття „студентська молодь”. Отже, студентська молодь – це особлива соціальна група, для якої набуття знань і підготовка себе для майбутньої професійної діяльності є провідним заняттям; яка має професійну спрямованість; індивідуально-психологічні та вікові особливості, власну субкультуру і прагне до самореалізації та успіху.

Підсумовуючи вищезазначене, дійшли висновку про те, що для особистісного розвитку та професійного становлення студентам необхідна цілеспрямована допомога, підтримка і захист на професійному рівні. Наявність проблем, пов'язаних з процесом соціального і професійного становлення та самореалізації студентської молоді, формують запит на створення таких соціальних інституцій у студентському середовищі, які б сприяли всебічному розвитку; надавали б можливість вирішувати власні проблеми самостійно, забезпечуючи підтримку і соціально-педагогічний супровід у разі необхідності; навчали б досвіду у вирішенні особистісних, психологічних та інших проблем.

1.3. Сучасний стан соціально-педагогічної діяльності у ВНЗ та соціальні проблеми студентської молоді

Аналіз психолого-педагогічної літератури щодо особливостей студентської молоді та її характеристик, які були предметом розгляду попереднього параграфу, спостереження за студентами та бесіди з ними зумовили розгляд сучасного стану соціально-педагогічної діяльності у ВНЗ, адже організація соціальної роботи зі студентською молоддю потребує визначення специфіки, особливостей та пошуку адекватних форм роботи.

Протягом багатьох років у системі вищої освіти склались відповідні форми і традиції роботи зі студентською молоддю. Проведене нами пілотажне анкетування на предмет виявлення реального стану соціально-педагогічної діяльності, яка проводиться в університеті, її необхідності та відповідності рівня такої діяльності запитам і вимогам студентів показало, що соціальна робота є актуальною та необхідною, а рівень її проведення бажає бути кращим.

Так, на запитання „Чи відповідає рівень соціально-педагогічної роботи в університеті Вашим запитам та вимогам?“, відповідь „так” дали 40,2%, „ні” – 59,8% студентів, опитаних у Південноукраїнському державному педагогічному університеті імені К.Д. Ушинського, Миколаївському державному університеті імені В.О. Сухомлинського, Херсонському державному університеті та Ізмаїльському державному гуманітарному університеті. На запитання „Чи є необхідність вдосконалення соціально-педагогічної роботи зі студентською молоддю?“, „так” відповіли 93,9%, відповідно „ні” – 6,1% студентів. Суттєво, що до анкетування залучались студенти спеціальностей „Соціальна педагогіка” та „Соціальна робота”. Не вдаючись до повного аналізу анкети, відповіді на ці запитання свідчать, що студентам необхідна реальна, змістовна соціально-педагогічна робота на професійному рівні за новими формами та методами.

Звідси, актуальним є розгляд державних і недержавних, зовнішніх та внутрішніх структур, функції яких передбачають проведення соціальної, профілактичної, захисної та іншої роботи серед студентської молоді.

Діяльність державних органів і установ у сфері розв'язання соціальних проблем студентської молоді визначається загальними напрямками державної молодіжної політики, засади якої означені у законодавчих та нормативно-правових документах (Загальна декларація прав людини [52], Конституція України [84], Закон України „Про освіту” [55], Закон України „Про сприяння соціальному становленню і розвитку молоді в Україні” [57], Закон України „Про соціальну роботу з дітьми та молоддю” [56], Декларація „Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні” [42], „Про загальнодержавну програму підтримки молоді на 2004–2008 роки” [141], нормативно-методичні матеріали Міністерства освіти і науки України [121] та інші). Провідні принципи соціальної роботи з молоддю визначено в Законі України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” [57], які викладено в низці положень, що передбачають законодавчу діяльність держави щодо забезпечення різних видів соціальної роботи з молоддю. Проблеми соціалізації молоді проголошено в Декларації „Про загальні засади державної молодіжної політики в Україні” [42] тощо.

Так, у нормативно-методичних матеріалах Міністерства освіти і науки України [121], підкреслюється необхідність перебудови виховного процесу у вищій школі та важливість приведення у дію як нових форм впливу на студента, так і активізацію старих ефективних форм навчально-виховного процесу, відпрацювання методик при активній участі самих студентів. Департамент вищої освіти Міністерства освіти і науки України працює над модернізацією системи вищої освіти за європейською моделлю. Міністерство України у справах сім'ї, дітей та молоді організує виконання Закону України „Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні” та інших законодавчих актів щодо молоді. Провідні принципи роботи, які викладені в зазначеному Законі, передбачають законодавче забезпечення різних видів соціальної роботи з молоддю, в тому числі із студентською [57].

На основі аналізу документів, які регламентують діяльність державних структур з надання соціальної підтримки студентській молоді, ми дійшли

висновку, що виконання завдань, пов'язаних із соціалізацією молоді, покладено на декілька міністерств та департаментів. Проте цілісної державної програми з визначенням єдиного координуючого центру не створено. Безпосередньо деякі соціальні послуги для молоді надаються через міські, районні органи державної виконавчої влади. На них покладається аналіз конкретних ситуацій, які складаються у молодіжному середовищі, адміністративна відповідальність за вирішення молодіжних проблем на підвідомчих їм територіях. На жаль, системної професійної роботи не проводиться. На нашу думку, однією з причин формальної роботи таких державних структур є брак кваліфікованих фахівців у цьому напрямі. Звідси можна зробити висновок про те, що соціальних педагогів для роботи з молоддю, у тому числі зі студентською, цілеспрямовано не готують.

Узагальнюючи результати аналізу, вважаємо за доцільне зазначити, що наявна в Україні структура соціальних служб розрізнена та немає чіткої організації, а окремі її підрозділи підпорядковані різним відомствам. Так, на Міністерство освіти і науки України покладено організацію і здійснення соціально-педагогічної діяльності в школах і гімназіях; проблемами освіти і виховання дітей-сиріт, питаннями їх всиновлення, опікунства; проблемами організації дозвілля і відпочинку дітей; Міністерство внутрішніх справ – неповнолітніми, які конфліктують із законом; Міністерство охорони здоров'я – хворими, інвалідами та залежними від алкоголю, наркотиків тощо; Міністерство України з питань надзвичайних ситуацій та у справах захисту населення від наслідків Чорнобильської катастрофи – громадянами, які постраждали від природних і техногенних катастроф, біженцями; Міністерство у справах сім'ї, молоді та спорту – молодих людей, сімей, одиноких матерів; Міністерство праці та соціальної політики – соціальним забезпеченням і підтримкою соціально-вразливих і незахищених груп населення.

Надання соціальної підтримки студентам не обмежується лише зовнішніми державними структурами, які здійснюють деякі форми роботи зі студентською молоддю. Існують внутрішні структури, які функціонують у ВНЗ

та є предметом нечисленних наукових досліджень. Для нашого дослідження важливими є доробки Н. Романової та В. Тименко. Так, Н. Романова [148] у своїй роботі приводить організаційно-управлінську модель студентської соціальної служби та її взаємозв'язок із системою загального управління підрозділами навчально-виховної роботи ВНЗ. Узагальнену структуру соціальних інституцій на рівні ВНЗ приводить у своєму дослідженні В. Тименко [184]. На основі вивчення сучасного стану соціально-педагогічної діяльності у ВНЗ зі студентською молоддю та досліджень, присвячених даній тематиці, можна констатувати, що вирішення соціальних проблем студентів функціонально забезпечують такі підрозділи як:

- відділ навчально-виховної роботи зі студентами – підпорядковується проректору з виховної роботи, виступає самостійним структурним підрозділом, але соціально-педагогічною діяльністю не займається, тому що основним напрямом є навчально-виховна робота;

- відділ працевлаштування випускників та організації виробничої практики – діє лише в деяких ВНЗ, тому системна робота не проводиться;

- інститут вихователів (соціальних педагогів) у гуртожитках – підпорядковується деканатам, які виконують роль координаторів роботи у гуртожитках та взаємодіють зі студентськими радами. Інститут вихователів діє не в кожному ВНЗ. Фахівці, які залучені до роботи, не завжди мають необхідну освіту і досвід соціально-педагогічної роботи, що негативно впливає на організацію діяльності та оперативне вирішення студентських проблем;

- інститут кураторів – функціонує згідно Положення про куратора студентської групи, яке затверджується ректором у кожному вищому навчальному закладі. До цієї роботи залучаються викладачі, які мають досвід виховної роботи та працюють під керівництвом деканатів. Куратори проводять у академічних групах кураторські години, лекції, круглі столи тощо. Практично ця робота проводиться формально, у більшості, від неї відсторонюються як самі викладачі, так і студенти. Однією із причин, на нашу думку, є малоефективні форми та методи роботи, відсутність професійних умінь, адже

куратори не проходять спеціальної підготовки щодо соціально-педагогічної діяльності зі студентською молоддю;

- служба психологічної підтримки навчального процесу – її головною метою є допомога студентам у розв’язанні особистісних проблем і надання їм психологічної підтримки під час навчальної та позанавчальної діяльності. Такі служби започатковані лише у деяких вищих навчальних закладах, вони різні за своєю структурою (центр, служба), якщо створюється на факультеті, то виступає як підрозділ кафедри психології, або як окрема служба при ВНЗ;

- студентське самоврядування – започатковується згідно „Положення про державний вищий заклад освіти”, участь у ньому є добровільною і не передбачає виплат за виконану роботу. У своїй діяльності органи студентського самоврядування керуються чинним законодавством, рішеннями Міністерства освіти України та адміністрації ВНЗ. Перелік питань, якими може займатися студентське самоврядування обов’язково погоджується з ректором;

- студентські профспілки – за своїм статусом є громадською організацією, її членами є практично всі студенти, які навчаються у ВНЗ, соціально-педагогічну діяльність серед студентів не проводять;

- молодіжний центр студентів і аспірантів – згідно статуту є громадською молодіжною організацією. На відміну від студентських профспілок кількість членів організації є незначною. Діяльність таких центрів розгорнута не в усіх університетах та має суто наукове спрямування [148; 184].

Функції цих структур засвідчують (див. дод. А), що структурні підрозділи, які відповідають за навчально-виховний процес у ВНЗ, лише частково вирішують проблеми соціального виховання і становлення студентів, деякі існують формально, або вирішують лише окремі питання при зверненні студентів. На нашу думку, такий стан роботи є наслідком того, що фахівці, які працюють в цих структурах у більшості не мають соціально-педагогічної підготовки, не знають специфіки роботи, не спроможні професійно організувати соціально-педагогічну діяльність на належному рівні: проконсультувати, дати адекватну пораду в тій чи іншій ситуації.

Аналіз виконання функцій внутрішніми підрозділами у ВНЗ дає змогу стверджувати, що вони лише частково виконують соціальні функції допомоги та підтримки, тому реально не спроможні сприяти вирішенню соціально-педагогічних і особистих проблем студентської молоді, які виникають у зв'язку із: соціальною адаптацією студентів до нових умов життя і навчального середовища ВНЗ; профілактикою негативних явищ серед студентів (куріння, вживання алкоголю, наркотиків тощо); формуванням здорового способу життя студентів; відсутністю соціально-педагогічного супроводу студентів, який має бути спрямований на підтримку їхньої життєдіяльності, шляхом надання консультацій, соціальних послуг, проведення профілактичних заходів тощо.

На нашу думку, проблема організації соціально-педагогічної роботи полягає у тому, що у ВНЗ повинні бути створені умови та налагоджена соціально-педагогічна робота на такому рівні, щоб кожен студент був впевненим, що незалежно від проблем, які прийдеться вирішувати під час навчання в університеті, у нього є реальна можливість звернутись за професійною допомогою чи підтримкою до фахівців, які обов'язково знайдуть методи і засоби для сприяння у вирішенні проблем у прийнятній для студентів формі, надаючи при цьому право власного вибору, здійснюючи соціальну підтримку та соціально-педагогічний супровід у разі необхідності. Висновок з цього однозначний: необхідно шукати інші форми та методи роботи зі студентською молоддю, впроваджувати нові сучасні технології організації та управління соціальною роботою, адекватні запитам та вимогам студентів.

Як свідчить практика, сучасні студенти відчувають втрату моральних орієнтирів, а тому хочуть бачити соціального педагога взірцем позитивної і життєстверджуючої енергії, особистості, яка перемагає. Соціальний педагог має виступати представником позитивних соціальних цінностей, нести ідеї моральної перспективи. Звідси вимоги до соціального педагога, з боку студентів, бути усміхненим, вірити в краще майбутнє; уміти заспокоїти студентів, знервованих побутовими турботами та дискомфортом проживання у гуртожитку; уміти вислухати, дати пораду і оптимістично підбадьорити. Такі

вимоги студентів не випадкові. Результати анкетування з метою визначення залежності оптимізму студента від оптимізму викладача підтверджують, що його настрої впливає на них. Студенти почувають себе добре, коли викладач має гарний настрій, тоді час на занятті проходить непомітно. Навпаки, песимізм і роздратування викладача, негативно впливає на результати діяльності студентів. Студенти вказують, що „все падає з рук”, „боюсь відповідати, хоч і знаю матеріал” „втрачаю віру у себе”. Отже, поганий настрій викладача породжує у студентів страх, розгубленість, скутість думок.

Доцільно зазначити, що на шляху соціального та професійного становлення студентської молоді наявні соціальні проблеми, тобто суперечності, які потребують свого вирішення. За даними проведеного опитування студентів (яке наведено на стр. 46 даного параграфу), на запитання анкети „У чому проявились проблеми Вашого адаптаційного періоду в університеті?”, відповіді розподілились таким чином: „проблеми житла” турбують 69,1% студентів; „соціальне оточення, проблеми спілкування та конфліктні ситуації” непокоять 85,3%; „погане ставлення викладачів і кураторів” вказали 19,7%; „недостатність аудиторного фонду, підручників у бібліотеці” зазначили 10,6%; і лише 14,1% студентів відповіли, що проблем не було. На інше запитання „Які соціальні проблеми студентської молоді, на Вашу думку, є найважливішими?” відповіді такі: „бідність” – 73,5%; „відсутність житла” – 68,9%; „платна освіта” – 90,2%; „проблеми здоров'я” – 57,2%; „правопорушення та антисоціальні явища” – 42,4%. Відтак, проблема бідності студентів загострюється тим, що нерегулярно виплачуються стипендії, заробітна плата, соціальні виплати тощо. Водночас з цим, для значної частини студентської молоді є очевидним незаконно-швидке збагачення окремих громадян України, яке лише підсилює незадоволення студентів своїм матеріальним становищем.

За результатами соціологічних досліджень, здійснених Українським інститутом соціальних досліджень, на думку молоді, склалася дуже важка ситуація зубожіння широких верств населення, велике майнове розшарування,

економічна деградація окремих регіонів України. Так, згідно результатів опитування, кожна четверта сім'я ледве зводить кінці з кінцями, грошей не вистачає навіть на необхідні продукти харчування, ще майже половині сімей (42%) їх вистачає лише на харчування та на придбання деяких недорогих речей та одягу. Зрозуміло, що за таких умов, більшість студентської молоді прагне працювати і мати власні джерела існування. Підсумки опитування визначили, що 19,7% студентів університету, які брали участь у опитуванні, мають вторинну зайнятість [145].

Складною для студентської молоді є проблема житла, практично не виділяються кімнати в гуртожитках студентським сім'ям, відсутнє фінансування на ремонт, переобладнання та будівництво студентських гуртожитків. Не дивлячись на те, що мережа ВНЗ розширюється швидкими темпами, це істотно не впливає на доступність вищої освіти для широкого загалу молоді. Освіта для більшості студентів стає засобом підвищення конкурентної спроможності на ринку праці, прискореного соціального становлення, але платна освіта не дозволяє всім бажаючим її отримати. Упродовж останніх років зростає кількість студентів, які змушені вирішувати питання оплати за своє навчання у ВНЗ, тому за кошти юридичних та фізичних осіб навчаються більше половини студентів.

В останні роки продовжує зростати вимушена незайнятість молоді, в тому числі студентської, у вигляді зареєстрованого і прихованого безробіття, скорочується попит на молодих спеціалістів, поширюється їх трудова міграція, у тому числі за кордон; повільними темпами розвивається підприємництво молоді, практично відсутнє сприяння випускникам ВНЗ в організації власної справи, кредитування студентської молоді тощо.

Студентська молодь стурбована станом свого здоров'я, ситуація ускладнюється тим, що все менш доступним є безкоштовне лікування. Основна причина такого явища – це щорічне недофінансування медичних закладів. На охорону здоров'я в Україні щорічно виділяється у межах 3% від валового національного продукту. За оцінками ВООЗ, якщо на потреби охорони здоров'я

виділяється менше 6% валового національного продукту, то галузь вважається непрацевдатною. Друга причина – значна частина платних медичних послуг, навіть серед найнеобхідніших та високі ціни на медикаменти. Третя причина – низьке матеріальне становище студентської молоді не дозволяє значній її частині отримувати дорогі медичні послуги та забезпечити якісний рівень життя, пов'язаний з харчуванням, відпочинком і житловими умовами. Відтак, у сучасних умовах, окрім посилення уваги до використання комплексу санітарно-гігієнічних, протиепідемічних та організаційних заходів, особливої уваги потребує пропаганда здорового способу життя у студентському середовищі, вироблення дбайливого ставлення у студентів до свого здоров'я, як однієї з найбільших цінностей [145].

Студентську молодь турбують проблеми правопорушень та антисоціальних явищ у молодіжному і студентському середовищі. Дослідження свідчать, що підґрунтям для негативних суспільних явищ є соціально-економічна нестабільність, недоліки в організації навчально-виховного процесу, зниження виховного потенціалу сім'ї, негативний вплив антигромадських елементів, зростаюча активність ділків тіньової економіки, наявність засобів і сфер нетрудового збагачення, бізнес через нелегальні азартні ігри, сутенерство, рекет тощо. Проблема зниження рівня правопорушень та антисоціальних проявів зводиться до зменшення впливу на студентську молодь вказаних негативних явищ суспільного життя. Важливу роль при цьому має пропаганда, профілактика, поінформованість студентів.

За результатами соціологічних досліджень, здійснених Українським інститутом соціальних досліджень разом з Центром „Соціальний моніторинг” [145], протягом останніх трьох років у системі ціннісних орієнтацій сучасної студентської молоді, безперечно першість посідають цінності особистісного рівня (сім'я, родичі, кохана людина, друзі). Це означає, що у студентів формується якісно нове сприйняття навколишнього світу крізь призму особистих інтересів. Соціологічні дослідження свідчать, що основними складовими життєвих цінностей сучасної студентської молоді є здоров'я,

професійна освіта, кар'єра, гроші та сім'я. Поряд з орієнтаціями на матеріально-індивідуалістичні цінності, спостерігається спрямованість деякої частини студентів на загальнолюдські цінності, такі як щастя, кохання, взаєморозуміння, створення сім'ї.

Вважаємо за доцільне зазначити, що становлення сучасної студентської молоді відбувається у нестабільний період соціально-економічних змін у суспільстві, що, у свою чергу, породжує дві групи проблем: соціальні та особистісні. Соціальні проблеми пов'язані: із визначенням ролі та місця студента у суспільстві; формуванням ціннісних орієнтацій студентів та їх моральних пріоритетів; становищем на ринку праці; наданням можливості студентам одержати вищу освіту тощо. Особистісні проблеми проявляються у: пошуках сенсу життя; професійному самовизначенні; коханні; створенні власної сім'ї; взаємостосунках з дорослими та ровесниками; стан здоров'я.

Проблеми, які пов'язані з процесом соціального і професійного становлення та самореалізації студентської молоді, формують запит на створення таких соціальних інституцій у студентському середовищі, які б сприяли всебічному розвитку студентів; навчали б досвіду у вирішенні особистісних, психологічних та інших проблем, забезпечуючи підтримку і соціально-педагогічний супровід у разі необхідності з тим, щоб після закінчення ВНЗ, кожен студент міг вирішувати власні проблеми самостійно.

Водночас, у студентському віці ще зберігаються деякі неконструктивні установки і стереотипи такі, як: девіантна поведінка, негативні явища тощо. Девіантна поведінка – це система дій і вчинків, які суперечать прийнятним соціальним нормам права, культури, моралі, тому є поведінкою з відхиленням. Девіантну поведінку мають студенти, соціалізація яких проходила у середовищі, що їй сприяло (агресія, аморальність, насильство). Серед факторів, які впливають на причини виникнення девіантної поведінки, М. Галагузова [174] виокремлює такі: біологічні, психологічні, соціально-педагогічні та соціально-економічні. Поведінка з відхиленням є одним із проявів соціальної дезадаптації, тобто порушення процесу активного пристосування людини до

умов соціального середовища засобами взаємодії за недостатньо розвиненого уявлення людини про себе і свої соціальні зв'язки [38].

Як зазначають О. Гонсєв, Н. Ліфінцева, Н. Ялпаєва [38], девіантна поведінка може проявлятися як: шкідливі звички (вживання алкоголю, токсичних та наркотичних засобів, тютюнопаління, захоплення азартними іграми тощо); соціально-зумовлені якості особистості і риси характеру (неуважність, неорганізованість, лінь, недисциплінованість, агресивність, озлобленість тощо); особливості психічних процесів (підвищена рухомість нервових процесів чи їх загальмованість, підвищена активність чи пасивність, зосередженість чи розсіяність, імпульсивність і непередбачуваність тощо); низька загальна культура, негативне ставлення до моральних норм, до оточуючих людей (неохайність, необов'язковість, бродяжництво, конфлікти з ровесниками та дорослими, копіювання зразків асоціальної поведінки тощо).

За нашим переконанням, соціально-педагогічна робота зі студентською молоддю має передбачати такі види, як: соціально-педагогічна підтримка, соціально-педагогічне обслуговування, соціально-педагогічна профілактика, соціально-педагогічна реабілітація, соціально-педагогічний супровід тощо.

Соціально-педагогічну підтримку розуміємо, як спільне визначення інтересів, цілей, можливостей студента та шляхів подолання проблем, які заважають досягати позитивних результатів у навчанні, праці, спілкуванні, способі життя. Соціально-педагогічна підтримка спрямована на розвиток суб'єктивних можливостей студентів, самосвідомість, самоорганізацію та самовизначення. Зміст соціально-педагогічної підтримки полягає у подоланні проблем, що виникають у житті і заважають студентам у досягненні мети. Проблеми можуть носити суб'єктивний, об'єктивний і матеріальний характер.

Суб'єктивні проблеми полягають в обмеженні інформації для самостійної дії; у недостатності вольових, інтелектуальних, моральних зусиль студента; у невідповідності фізичного, психічного, комунікативного розвитку, знань, досвіду, способів діяльності. Об'єктивні (соціальні) проблеми можуть виникати через: ставлення та ціннісні орієнтації студентів; стиль спілкування та

взаємодію із викладачами та студентами. Матеріальними проблемами можуть бути: обмежені фінансові можливості сім'ї; незабезпечення студентів гуртожитками та стипендією; недостатня навчально-матеріальна база університету (підручники, спеціальне обладнання), які безпосередньо впливають на розвиток процесів професійної самореалізації студентів. Поширеними видами соціальної підтримки є матеріальна, психологічна, педагогічна тощо. Матеріальна підтримка надається шляхом виплат компенсацій, допомоги на лікування та оздоровлення. Психологічна підтримка спрямована на мобілізацію внутрішніх ресурсів студента, з метою зміни психологічного стану, відновлення захисних сил організму, формування впевненості у собі, зміцнення активної діяльної особистісної позиції. Така підтримка надається під час консультацій, психологічних тренінгів тощо. Педагогічна підтримка орієнтована на превентивну і оперативну допомогу студентам шляхом надання необхідної соціально-педагогічної інформації, проведення просвітницьких заходів, консультацій, бесід тощо.

Методи соціально-педагогічної підтримки можна умовно розглядати у двох ракурсах. Перша група методів забезпечує підтримку всіх студентів, створює атмосферу доброзичливості, взаєморозуміння, співробітництва. До неї відносять: методи взаємної довіри, інформування, спільного планування занять, виховних заходів, рольові ігри, обговорення і схвалення досягнень студентів. Друга група методів спрямована на індивідуально-особистісну підтримку, забезпечує діагностику та відстежує процес індивідуального розвитку студента, його вихованість, виявляє особистісні проблеми студентів.

Вважаємо, що соціально-педагогічне обслуговування студентської молоді спрямоване на задоволення потреб і розв'язання поточних проблем, протиріч у студентській групі або у гуртожитку, які виникають у процесі життєдіяльності студентів. Воно здійснюється через надання студентам-сиротам, студентам-інвалідам та іншим соціально-незахищеним студентам, різних видів матеріальної підтримки (санаторні путівки, грошові допомоги на харчування та одяг); психологічної підтримки (індивідуальна терапія, тестування,

психотерапія, зміна ролі або підходу); консультативних культурно-освітніх та фізично-оздоровчих послуг, забезпечення змістовного дозвілля та продуктивного використання вільного часу (організація та проведення навчальних курсів, гуртків та клубів за інтересами тощо).

Доцільно зазначити, що соціально-педагогічна профілактика студентської молоді сприяє розв'язанню завдань з локалізації, обмеження, виявлення, попередження та запобігання негативної взаємодії між студентами та їх оточенням; у тому числі різних форм насильств, формування різних видів хімічної залежності, виявлення студентів з неблагополучних сімей тощо. Соціально-педагогічна профілактика здійснюється через проведення тематичних семінарів, тренінгів, вечорів відпочинку в ігровій формі за програмами профілактики негативних явищ та формуванню здорового способу життя у студентському середовищі.

Соціально-педагогічна реабілітація студентської молоді спрямована на відновлення соціального досвіду, встановлення соціальних зв'язків, норм поведінки спілкування, виховного потенціалу студентів, захист їх прав в кризових ситуаціях, зміну соціального та сімейного статусу окремих студентів. Об'єктами соціальної реабілітації є студенти, які зазнали різних форм психічного, фізичного та сексуального насильства; студенти, які опинились в кризовій ситуації; студенти-інваліди, студенти-сироти та інші соціально-незахищені студенти, яким необхідна підтримка та реабілітація; студенти, які потребують медичної або професійної реабілітації тощо. Мета діяльності спеціалістів з реабілітації повинна бути спрямована на повернення студента до навчання, суспільно-корисної діяльності, формування позитивного відношення до життя, рідних, оточуючих людей.

На нашу думку, актуальним напрямом роботи зі студентською молоддю є соціально-педагогічний супровід, який розуміємо як соціальну роботу, що спрямована на здійснення довготривалої соціально-педагогічної підтримки та допомоги різним категоріям студентів з метою: подолання життєвих труднощів; збереження і підвищення соціального статусу; формування

здатності самостійно вирішувати особистісні, професійні, соціальні проблеми, реалізуючи власний потенціал; покращення і корекції стосунків та зв'язків у сім'ї, студентській групі, з оточуючими людьми. Соціально-педагогічний супровід здійснюється шляхом надання студентам різних видів матеріальної та психологічної допомоги, соціальних послуг, консультування, захисту інтересів студентів в університеті, органах державної влади та інших соціальних інститутах. Складовою соціально-педагогічного супроводу є соціальне інспектування, мета якого полягає у здійсненні контролю за реалізацією прав студента, виявленні випадків їх порушення тощо.

Резюмуючи вищезазначене, ми дійшли висновку про те, що для всебічного особистісного розвитку та професійного становлення студентам необхідна цілеспрямована професійна допомога, підтримка та захист, тому актуалізується потреба у систематичній цілеспрямованій роботі на професійному рівні з метою профілактики та формування здорового способу життя серед студентів.

1.4. Професійна компетентність – показник якості підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю

Якісна підготовка фахівців є одним із визначальних критеріїв освіти в рамках Болонського процесу. Приєднання України до Болонської конвенції передбачає формування спільного освітнього простору, розроблення критеріїв та стандартів вищої освіти європейських країн. Сучасна орієнтація освіти на формування компетентності, як готовності і здатності людини до діяльності та спілкування, передбачає створення педагогічних умов, за яких кожен студент зможе проявити не лише інтелектуальну і пізнавальну активність, але й особистісну соціальну позицію, свою індивідуальність, проявити себе як суб'єкта навчання [117]. Показником якості та кінцевим продуктом підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю ми

визначили професійну компетентність, сутність якої розглянемо через призму функцій соціально-педагогічної діяльності фахівця.

З філософського погляду, функція – це зовнішній прояв властивостей будь-якого об'єкта у певній системі відносин [192]. За визначенням у довідниковій літературі, функція – це відповідна дія або поведінка людини, органу, структури, машини або соціально-визначеної ролі. Варіації значення цього терміна подаються за допомогою уточнюючого слова [23].

Ми поділяємо погляд А. Капської [175], яка вважає, що функції соціально-педагогічної діяльності – це основні напрями роботи, у яких конкретизується її зміст.

Для нашого дослідження важливим є виокремлення функцій соціального педагога такими дослідниками, як: О. Безпалько [8], І. Зайнишевим [53], І. Зимньою [62], Л. Міщик [108], А. Пановою [149], Є. Холостовою [198], Т. Шишковець [213]. Зокрема, науковці І. Зайнишев [53], А. Панова [149], Є. Холостова [198], виокремлюють такі функції соціального педагога, як:

- аналітико-прогностична – вивчає тенденції соціальної напруги в суспільстві, причини соціального неблагополуччя, суспільну думку про стан соціальної допомоги та захисту, потребу в них, програмує та прогнозує процеси соціального розвитку суспільства;

- афективно-комунікативна – регулює рівень емоційної напруги, сприяє вольовій регуляції поведінки та самоконтролю особистості;

- інформаційно-комунікативна – виявляє, збирає, узагальнює та доводить до суб'єктів інформацію про людей, які потребують соціальної допомоги; про факти, які вимагають втручання соціальних служб;

- організаційно-методична – сприяє створенню центрів соціальних послуг, соціальних служб, вивчає інноваційні форми їх роботи, узагальнює та розповсюджує досвід їх діяльності;

- соціоінтегративна – об'єднує різні галузі знань щодо розв'язання проблем соціальної сфери;

- регулятивно-профілактична – передбачає та приводить у дію соціально-правові, юридичні, психологічні, педагогічні та інші механізми попередження і подолання негативних явищ;

- морально-гуманістична – означає прояв гуманного ставлення до людини.

Л. Міщик [108] акцентує увагу на таких функціях соціального педагога:

- виховна – забезпечує цілеспрямований вплив соціальних інститутів на поведінку та діяльність клієнта;

- прогностична – допомагає програмувати, проектувати, прогнозувати процес соціального розвитку конкретної особистості, мікросоціуму, діяльність виховних інститутів;

- діагностична – здійснює визначення соціального діагнозу клієнта;

- попереджувально-профілактична – дозволяє вводити в дію соціально-правові, психологічні механізми попередження негативних впливів;

- охоронно-захисна – сприяє використанню сукупності правових норм для захисту прав та інтересів особистості;

- організаційно-комунікативна – дозволяє організувати творчість, дозвілля, соціально-педагогічну діяльність, залучаючи до цього волонтерів;

- аналітико-дослідницька – здійснює самоаналіз своєї діяльності.

І. Зимняя [62] зазначає, що соціальний педагог здійснює свою діяльність через такі функції: психологічну, діагностичну, соціально-педагогічну, попереджувально-профілактичну, організаційно-комунікативну, прогностичну, соціально-терапевтичну, соціально-побутову, правозахисну.

На думку О. Безпалько [8], основними функціями соціального педагога є: комунікативна, організаторська, прогностична, корекційно-реабілітаційна, охоронно-захисна, діагностична, профілактична, соціально-терапевтична.

Як зазначає Т. Шишковець [213], соціальний педагог свою діяльність здійснює через такі функції: аналітико-діагностичну, організаційно-комунікативну, прогностичну, корекційну, соціально-профілактичну, реабілітаційну, координаційно-організаційну, функцію соціально-педагогічної підтримки і допомоги, охоронно-захисну, психотерапевтичну, посередницьку.

Ми погоджуємося з думкою М. Євтуха [82] про те, що специфіка функцій соціального педагога потребує безперервного вдосконалення, ерудиції, широкої поінформованості, обізнаності, глибоких спеціальних знань. Соціальний педагог сприяє педагогізації середовища, активізує соціально-культурні та соціально-педагогічні функції суспільства, сім'ї, конкретної особистості.

Резюмуючи вищезазначене, ми дійшли висновку про те, що в означених підходах до виокремлення функцій діяльності соціального педагога, не врахована специфіка роботи соціального педагога зі студентською молоддю. На нашу думку, така специфіка має бути конкретизована з урахуванням значущих особливостей та характеристик сучасної студентської молоді та доповнена змістом таких специфічних функцій: соціально-захисна; професійно-розвивальна; професійно-мотиваційна; соціально-адаптивна; проблемно-орієнтована; сприяння саморозвитку, самопізнанню, самооцінці, самоствердженню, самоорганізації, самореалізації.

За нашим переконанням, визначені специфічні функції діяльності соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю більш повно відображають зміст його професійної спрямованості. Звертаємо увагу на те, що особливість цієї конкретизації полягає у тому, що мова йде не про традиційні функції соціального педагога, які розглядалися під час аналізу, а лише про специфічні, які, за нашим переконанням, характерні саме для роботи зі студентською молоддю. Сутність визначених специфічних функцій полягає у розширенні аспекту обґрунтування і реалізації педагогічних умов для саморозвитку, самореалізації і педагогічно-доцільної самоорганізації життєдіяльності кожного студента. Для реалізації цих функцій у практичній роботі майбутній соціальний педагог повинен оперувати певною сукупністю адекватних знань та вмінь, які є специфічними для кожної із функцій, тому їх комплексна характеристика містить опис професійної спрямованості, знання та вміння фахівця. Охарактеризуємо сутність визначених специфічних функцій.

Соціально-захисна функція полягає у соціальній підтримці та захисті студентів, вона спрямована на своєчасне подолання кризових ситуацій та

проблем студентів, на основі самоусвідомлення студентом ставлення до себе, оточуючих та освітнього середовища ВНЗ. Соціальний педагог повинен знати: нормативно-правові документи щодо соціально-педагогічної роботи зі студентською молоддю; форми, методи і технології організації соціально-педагогічного супроводу; сучасні тенденції розвитку та становлення особистості студента. Соціальний педагог повинен уміти: застосовувати на практиці сучасні технології та методи організації соціально-педагогічного супроводу; нестандартно підходити до вирішення питань соціальної підтримки та захисту; позитивно ставитись до соціально-виховного середовища ВНЗ.

Професійно-розвивальна функція сприяє розкриттю професійних можливостей студентів та розвитку їхніх здібностей; має на меті сприяти професійному зростанню студентів, створювати умови для розвитку здібностей та потенційних можливостей. Соціальний педагог повинен знати: теорію профорієнтаційної роботи зі студентською молоддю; систему заходів щодо розвитку професійних можливостей студентів. Соціальний педагог повинен уміти: проводити діагностику здібностей і профпридатності студентів; організовувати творчу діяльність студентів з метою розкриття професійних можливостей; розвивати здібності та розкривати можливості через корекцію соціальних цінностей; навіювати та переконувати, бути комунікабельним і зовнішньо привабливим.

Професійно-мотиваційна функція підвищує мотивацію студентів до професійного становлення. Вона покликана конкретизувати проблему студента щодо професійного становлення та сприяти підвищенню його позитивної мотивації до майбутньої професії. Соціальний педагог повинен знати: теорії мотивації та професійного становлення студентів; форми і методи організації практичної діяльності студентів; усвідомлювати мотиви і потреби соціально-педагогічної діяльності. Соціальний педагог повинен уміти: сприяти мотивації студентів на професію з урахуванням інноваційних процесів у суспільстві; застосувати мотивації для професійного становлення; сприяти мотивації студентів з метою саморозвитку.

Соціально-адаптивна функція сприяє соціальній адаптації студентів і надає їм можливість отримати кваліфіковану соціально-педагогічну підтримку та допомогу в різних видах життєдіяльності. Вона полягає у сприянні та вдосконаленні життєдіяльності студентів, у створенні умов для позитивної соціалізації та адаптації студентів до навчального середовища ВНЗ, з наданням, у разі потреби, соціально-педагогічної підтримки та допомоги. Соціальний педагог повинен знати: теорію соціалізації і адаптації студентської молоді; системи заходів соціально-педагогічної підтримки та допомоги; бути зразком соціальної поведінки (мати конкретну позицію та установку). Соціальний педагог повинен уміти: сприяти соціалізації та адаптації студентів; сприяти в організації та брати участь у діяльності студентської соціальної служби; бути гуманним, компетентним, відповідальним, толерантним.

Проблемно-орієнтована функція сприяє вирішенню проблемних ситуацій студентів за допомогою спільного знаходження життєвого балансу. Вона покликана виявляти проблемні ситуації у студентів, своєчасно конкретизувати проблему та вирішити її шляхом сприяння і надання можливості самому студенту знайти кращий вихід із проблемної ситуації, для чого соціальний педагог повинен запропонувати декілька варіантів її вирішення. Соціальний педагог повинен знати: теорію коучінгу та соціального успіху для вирішення соціальних проблем студентів; сучасні способи активізації навчання та знаходження життєвого балансу через гру, дискусію, тренінг тощо; методи комунікації зі студентами для знаходження життєвого балансу. Соціальний педагог повинен уміти: уважно слухати та проявляти інтуїцію під час роботи зі студентами; сприяти студентам у вирішенні проблемних ситуацій та прийнятті ними власного рішення; спонукати студентів до самостійного вирішення проблемних ситуацій.

Функція сприяння саморозвитку, самопізнанню, самооцінці, самоствердженню, самоорганізації, самореалізації – має на меті сприяння всебічному розвитку студентів, забезпечення умов для формування соціально-позитивної спрямованості студентів, стимулювання студентів до самонавчання

і самовдосконалення в умовах неперервної освіти. Соціальний педагог повинен знати: теорію пізнання та саморозвитку особистості; методики самодіагностики і самооцінки; мати бажання саморозвитку і самопізнання з метою самореалізації. Соціальний педагог повинен уміти: володіти саморегуляцією соціальної поведінки та методами інтерактивного навчання; організовувати гуртки та клуби за інтересами з метою реалізації творчих можливостей студентів; стимулювати студентів до самовдосконалення.

Резюмуючи вищезазначене та виходячи із характеристик специфічних функцій, ми дійшли висновку, що для продуктивного їх виконання необхідна цілеспрямована робота щодо вдосконалення процесу професійної підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю. Для успішного проведення соціально-педагогічної роботи у студентському середовищі, ефективного сприяння у вирішенні вказаних вище соціальних проблем, враховуючи особливості та соціально-значущі риси студентської молоді, їх психологічні, вікові, психофізіологічні та інші характеристики, соціальний педагог повинен бути професійно-компетентним до виконання такої роботи. Для цього він повинен володіти сукупністю умінь і навичок, мати глибокі професійні знання, які у поєднанні з особистісно-професійними якостями, досвідом та здатністю до творчості в роботі, розглядаються як компетентність до професійної діяльності зі студентською молоддю.

Слід зазначити, що термін „компетентність” спочатку використовувався у сфері менеджменту, тому визначення компетентності, стосується професійної діяльності, досвіду роботи та знань менеджерів. У більшості джерел цей термін трактується як досконале знання своєї справи, досягнення професійної майстерності тощо [103]. Сьогодні компетентність є робочою дефініцією не лише менеджменту, а й філософії, класичної та соціальної педагогіки, соціології, психології, соціальної роботи та інших наук. Це свідчить про інтегративний, міждисциплінарний та надпредметний її характер.

Професійна компетентність різнобічна, вона вказує не лише на знання, вміння, досвід, якими повинен володіти фахівець, а й на самостійність, на

відповідність життєвих та професійних цінностей, на рівень освіченості. Компетентність проявляється лише у діяльності. У довідниковій літературі, термін „компетентний” визначається, як відповідний, здатний: який володіє фундаментальними знаннями у будь-якій сфері; заснований на знанні, вагомий, авторитетний; який володіє компетенцією, тобто правомочний [24].

Міжнародна комісія Ради Європи розглядає поняття компетентності як загальні або базові вміння, ключові кваліфікації, ключові уявлення, опорні знання тощо. Компетентності, на думку експертів Ради Європи, передбачають: спроможність фахівця сприймати і відповідати на індивідуальні та соціальні потреби, на комплекс установок, цінностей, знань, умінь та навичок. У 1997 році Рада Європи визначила п'ять основних компетенцій, необхідних кожній людині незалежно від рівня освіти та виду діяльності [123]:

- політична та соціальна компетенція – означає здатність приймати індивідуальні та групові рішення і нести за них відповідальність. Зазначені компетенції передбачають незалежність особистості, її здатність ефективно взаємодіяти в соціумі, тобто визначають соціальну зрілість людини;
- інформаційна компетенція – передбачає володіння сучасними засобами необхідним для отримання інформації (комп'ютер, Інтернет, нові технології);
- соціокультурна компетенція – означає толерантне ставлення до людей інших націй, культур та релігій, готовність з ними плідно взаємодіяти;
- комунікативна компетенція – виявляється у здатності вступати у письмову та усну форму спілкування. Сюди відноситься білінгвальна компетенція, тому що сучасні вимоги європейської освіти передбачають володіння декількома мовами;
- компетенція реалізації здібностей та бажання безперервного навчання – означає схильність до самоактуалізації, високий рівень професійної мобільності фахівця, психологічну стійкість, навчання протягом життя [123]. Відтак, Міжнародна комісія Ради Європи високо підняла планку відповідності особистості фахівця критеріям компетентності. Ці компетенції є моделлю критеріїв, якими має володіти особистість, а компетентність означає ступінь

оволодіння ними. За умови приєднання України до Болонської Конвенції ця модель компетенцій має стати зразком, яким мають керуватися науковці при розробці освітніх стандартів. Звідси, формування професійної компетентності в процесі фахової підготовки майбутніх соціальних педагогів відповідає вимогам часу та є важливим показником якості підготовки.

Заслуговують на увагу позиції зарубіжних учених, які розглядають компетентність: як сукупність знань, умінь, навичок і дають змогу успішно виконувати завдання (М. Пиримуттер, М. Каплан [159]); як володіння методами впливу на соціальне середовище (І. Борг, М. Мюллер [159]); як зв'язок її з операціями та окремими діями у структурі діяльності (Г. Шредер, М. Ворверг [159]). На думку європейських експертів, компетентності включають такі параметри: 1) спроможність особистості сприймати та відповідати на індивідуальні і соціальні потреби; 2) комплекс ставлень, цінностей, знань і навичок. Таке визначення поняття „компетентність” співвідноситься з точкою зору багатьох вітчизняних науковців.

Ми опираємось на положення, обґрунтовані А. Капською [68], яка зазначає, що поняття „компетентність” містить набір знань, навичок та ставлень, які дають змогу особистості ефективно здійснювати діяльність, або виконувати функції, що забезпечують досягнення певних стандартів у галузі професії або виду діяльності. Д. Єгоров [47] акцентує увагу на тому, що загальноновизнаного визначення терміну „компетентність” у науковій думці ще не склалося, але ознаки цього поняття можна назвати: наявність знань для практики; набір операційних умінь; творчий підхід до діяльності. С. Рачева [144] трактує поняття „компетентність” як таке, що об'єднує у собі складний зміст, який інтегрує професійні, соціально-педагогічні, соціально-психологічні, правові характеристики тощо. Як зазначає М. Чошанов [199], поряд з цими визначеннями зустрічаються тлумачення поняття „компетентність” як „поглиблені знання”, „спроможність адекватно виконувати завдання”, „готовність до актуального виконання діяльності”, „ефективність дій” тощо.

Сутність та зміст професійної компетентності А. Маркова [103] визначає через психологічні, педагогічні, соціальні умови її становлення. Структурні компоненти професійної компетентності дослідники трактують неоднозначно. Так, Н. Кузьміна [88] розуміє під структурними компонентами ієрархію знань та вмінь, А. Маркова [103] – специфічні здібності, що передбачають професійну майстерність. Окремий напрям складають дослідження професійної компетентності педагога. Поняття „компетентність”, як результат навчання та підготовки, з’явилося у термінології педагогіки недавно і трактується по-різному. Сучасні наукові підходи до визначення професійної компетентності педагога, розкриття структури, сутності її складових розглядають: Н. Кузьміна [88], А. Маркова [103], В. Сластьонін [160] М. Чошанов [199] та інші.

За концепцією Н. Кузьміної [88], професійна компетентність є суб’єктною характеристикою педагога, яка знаходиться в одному ряду з такими характеристиками як тип спрямованості, рівень здібностей і є однією із видів компетентності взагалі (спеціально-педагогічна компетентність, методична, соціально-психологічна та інші) та включає у себе професійні знання і уміння. Умови, які сприяють формуванню професійної компетентності, дослідниця розглядає через рівень розвитку суб’єктивних якостей педагога, таких як: соціальна та професійна спрямованість, педагогічні здібності, культура педагогічного мислення, темперамент, індивідуально-психологічні особливості.

М. Чошанов [199], підтримуючи концепцію Н. Кузьміної [88], визначає професійну компетентність не лише як володіння певним об’ємом професійних знань, умінь та навичок, але й як потенційну готовність вирішувати професійні завдання певним чином. Професійну компетентність педагога він розглядає як сукупність трьох ознак: мобільність – означає володіння оперативними та мобільними знаннями; гнучкість – означає варіативність використання методів, які є адекватними до умов професійної ситуації; критичність мислення – означає здатність обирати найбільш оптимальне і аргументоване рішення.

Ми поділяємо позицію А. Маркової [330], яка розглядає компетентність як професійну самоосвіту. За її концепцією, професійна компетентність педагога – включає всі суб'єктивні якості педагога, проявляється у діяльності та забезпечує її ефективність. Особливістю концепції є те, що характеристики співвіднесені за трьома блоками: педагогічною діяльністю, педагогічним спілкуванням та особистістю педагога. Такий підхід дозволив виокремити такі характеристики професійної компетентності педагога: професійні знання; педагогічні вміння; професійно-психологічні позиції; психологічні якості, що забезпечують виконання професійних завдань.

Під професійною компетентністю педагога В. Сластьонін [160] розуміє єдність теоретичної та практичної готовності до здійснення педагогічної діяльності, що характеризує його професіоналізм. На його думку, нормативна модель професійної компетентності педагога представлена у кваліфікаційній характеристиці, відображає науково-обґрунтований склад професійних знань, умінь та навичок. Структуру професійної компетентності автор розкриває через педагогічні вміння, які складають зміст теоретичної (аналітичні, прогностичні, проєктивні, рефлексивні) та уміння практичної готовності (мобілізаційні, інформаційні, розвиваючі, перцептивні, прикладні) [160].

Актуальним є те, що в сучасних дослідженнях визначилися два наукових підходи щодо моделей компетенції та компетентності. Прихильники першого підходу визначають, що модель компетенції складають базові компетенції, а прихильники другого – вважають, що компетенції у сукупності складають модель компетентності. Ці питання у сучасній науковій думці не мають усталеного погляду і до кінця не з'ясовані, тобто залишаються відкритими. При цьому варто зазначити, що психологи та педагоги частіше використовують термін „компетентність”, ядро якої складають ключові компетенції. У своїх визначеннях вітчизняні і зарубіжні дослідники, вказують на такі складові професійної компетентності як: наявність вищої професійної освіти, постійне підвищення кваліфікації, бажання і здатність до безперервної самоосвіти; володіння теоретичними знаннями, які необхідні для професійної діяльності та

вміння застосовувати їх на практиці; уміння використовувати адекватні технології та виконувати відповідні соціальні ролі у професійній діяльності; здатність кваліфіковано виконувати різні види соціально-педагогічної роботи в межах професії, досягаючи при цьому високих кількісних і якісних результатів на основі психолого-педагогічних знань, умінь і навичок [68; 112].

Розвиток професійної компетентності зумовлюється професійною спрямованістю особистості, яка, за С. Москвичовим [112], є вищим рівнем у структурі особистості, оскільки визначає змістово-функціональний бік професійної освіти фахівця, у процесі якої формується професійна компетентність. Професійна спрямованість має значення для формування професійної позиції спеціаліста, яка є показником професійної компетентності.

Порівнюючи основні професійні компоненти професійної спрямованості та складові професійної компетентності, можна висловити припущення, що рівень сформованості окремих компонентів спрямованості має вплив на розвиток відповідних складових компетентності: емоційний компонент визначає ставлення індивіда до обраної професії чи до її конкретного напрямку, когнітивний компонент зумовлює засвоєння професійних знань, праксеологічний – впливає на розвиток професійних умінь і навичок [123].

Професійна компетентність соціального педагога має відповідну структуру. Перш ніж розглянути структуру професійної компетентності, необхідно визначитись із трактуванням поняття „структура”. З філософського погляду, структура (від латинської *structura* – будова) – будова і внутрішня форма організації системи, яка виступає як єдність усталених взаємозв’язків між її елементами. Зв’язок елементів у структурі підпорядковується діалектиці взаємовідносин частки і цілого. Структурність – невід’ємний атрибут всіх реально існуючих об’єктів і систем [192].

З психологічного погляду, структура – це сукупність сталих зв’язків між множиною компонентів об’єкта, які забезпечують його цілісність і тотожність, до самого себе. Уявлення про структуру передбачає розгляд об’єкта як системи. Конфігурація і характер зв’язків у середині системи і є її структурою, яка

залишається незмінною під час змін (у певних межах) системи [143]. Кожна структура має конкретні компоненти, які є її складовими частинами, забезпечують її цілісність і тотожність. Проведений аналіз вивчення сутності професійної компетентності соціальних педагогів дозволив зробити висновок про необхідність формування професійної компетентності в майбутніх соціальних педагогів та визначити її компоненти. Виходячи з цього, було виокремлено: когнітивний компонент (психологічні, соціально-педагогічні знання), діяльнісний компонент (соціально-педагогічні вміння та навички), особистісний компонент (особистісно-професійні якості), які складають структуру професійної компетентності (див. рис. 1.2) та є її взаємопов'язаними і взаємообумовленими складовими.

Наведена структура професійної компетентності соціального педагога до роботи зі студентською молоддю наглядно демонструє, що через специфічні функції соціально-педагогічної роботи, в яких конкретизується її зміст, відбувається формування когнітивного, діяльнісного та особистісного компонентів його професійної компетентності, яка є показником якості та результатом підготовки майбутніх соціальних педагогів.

Діяльнісний компонент професійної компетентності соціальних педагогів, які готуються до роботи зі студентською молоддю, розкривається шляхом застосування сукупності прийомів і способів соціально-педагогічної взаємодії. Володіння сукупністю прийомів і способів свідчить про його професійну компетентність. При цьому професійні знання реалізуються у практичній діяльності соціальних педагогів. Вони тісно пов'язані з професійними вміннями такими як: комунікативні вміння, що передбачають володіння культурою міжособистісного спілкування, налагодження контакту з іншими людьми, розвиток взаємодії між студентами в позитивному емоційному напрямі; організаторські вміння, які сприяють створенню та розвитку офіційної та неофіційної мережі соціальної підтримки студентів; аналітичні вміння, які необхідні для аналізу процесів, що відбуваються у студентському соціумі, для визначення стану студентів, їхніх соціальних проблем; прогностичні вміння –

групі; уміння організувати діяльність; уміння логічно мислити, правильно і переконливо доносити свої думки і наміри до студентів; володіння вербальним і невербальним спілкуванням; прояв операційної активності та готовності до діяльності зі знанням способів діяльності та вмінь для їх застосування; наявність навичок та умінь для самовдосконалення, саморозвитку, самопізнання, самооцінки, самоорганізації та самореалізації.

Особистісний компонент професійної компетентності соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю включає особистісно-професійні якості. Аналіз наукових підходів (О. Безпалько [8], В. Бочарова [27], А. Капська [175; 177], Н. Кузьміна [88], А. Маркова [103], Л. Міщик [109] та інші) щодо сутності поняття професійних якостей фахівця, дозволяють зробити висновок про те, що важливим компонентом успішної професійної діяльності є особистісно-професійні якості фахівця, які мають відповідати цінностям професійного товариства, що загальноприйняті у світі і які відображені у Кодексі етики соціальних педагогів і соціальних працівників. У ньому обґрунтовано стандарти етичної поведінки, які включають норми етичної поведінки в таких аспектах: стосовно професії соціального педагога і соціального працівника; стосовно клієнтів, які користуються соціальними послугами; стосовно колег; стосовно організацій, які взаємодіють [8].

Отже, соціально-педагогічна діяльність є таким видом професійної діяльності, в якій не лише знання та вміння, але й особистісні якості фахівця впливають на її результативність. Визначаючи особистісні характеристики соціального педагога, О. Безпалько [8] акцентує увагу на тому, що він працює у сфері „людина-людина”, яка вимагає від спеціаліста, здатності успішно функціонувати у системі міжособистісних відносин. Автор зазначає, що професійна компетентність соціального педагога визначається наявністю групи морально-етичних, психоаналітичних, психолого-педагогічних, особистісних якостей та психологічних характеристик.

Розкриваючи особистісні якості соціального педагога, А. Капська [175] виокремлює наступні: перша група – психологічні характеристики, що є

складовою частиною здатності до даного виду діяльності; друга група – психолого-педагогічні якості, орієнтовані на удосконалення соціального педагога як особистості; третя група – психолого-педагогічні якості, спрямовані на створення ефекту індивідуальності.

До першої групи якостей автор включає вимоги, які характерні для психічних процесів: сприйняття, пам'ять, увага, мислення; та психічних станів: втома, апатія, стрес, тривожність, депресія тощо. До другої групи якостей відносяться: психоаналітичні – самооцінка, самоконтроль, самокритичність, фізична тренуваність, уміння переключатися і керувати своїми емоціями. До третьої групи якостей відносяться: комунікативність – здатність швидко встановлювати контакт зі студентами та іншими людьми; емпатійність – здатність емоційно відгукуватися на переживання інших студентів, уміння уловлювати їх настрій, виявляти їх установки і сподівання, співпереживати їхнім проблемам; візуальність – зовнішня привабливість соціального педагога, приємний голос, шляхетні манери; красномовство – уміння вселяти віру і переконувати словом, позитивно і толерантно говорити про людей та інші.

Звідси, під особистісно-професійними якостями соціального педагога розуміються психологічні характеристики (емоційна врівноваженість, низька тривожність, творче мислення, послідовність у діях, наполегливість, уважність), морально-етичні (доброта, гуманність, справедливість, тактовність, емпатійність, відповідальність), психолого-педагогічні (комунікабельність, оптимізм) та психоаналітичні (адекватна самооцінка, прагнення до самовдосконалення) якості, які повинні бути стійкими, суттєвими, адекватними, позитивно впливати на успішність його діяльності та здатність продуктивно функціонувати у системі міжособистісних відносин. Наявність сформованих особистісно-професійних якостей визначає особистісний компонент професійної компетентності соціального педагога.

Як зазначає В. Поліщук [137], аналіз практичного досвіду соціально-педагогічної діяльності, а також наукових досліджень з проблеми підготовки професійних фахівців даної сфери дозволяє зробити висновок про те, що

формування професійно-важливих якостей у процесі професійної підготовки соціальних педагогів – це актуальна соціально-педагогічна проблема, яка зумовлена об'єктивними потребами у галузі вдосконалення підготовки соціально-педагогічних кадрів. Дослідниця вважає, що діяльність соціального педагога вимагає від представників цієї професії не лише високої професійної компетентності, визнання і дотримання цінностей професійної діяльності, прагнення до самовдосконалення, а й творчості у роботі, новаторського підходу до вирішення різноманітних соціально-педагогічних проблем. Автор зазначає, що діяльність соціального педагога є багатогранною, має інтегративний характер, тому вона не може бути охарактеризована на репродуктивному рівні.

За нашим переконанням, компетентність соціального педагога формується не лише завдяки отриманим знанням та апробованим навичкам і вмінням, а й на основі власної позиції фахівця, аналізу свого досвіду на рівні теорії, розуміння різних підходів до соціальної ситуації та вибору методів. В теоретичному осмисленні досвіду на рівні структурованих, узагальнених знань, що стають засобом діяльності, полягає механізм саморозвитку, основою якого є самоосвіта, яка орієнтована на особистісно-професійне становлення фахівця.

Резюмуючи вищезазначене, професійна компетентність соціального педагога до роботи зі студентською молоддю – це інтегративне особистісно-діяльнісне утворення та цілісна сукупність збалансованого поєднання професійних знань, умінь, навичок, особистісно-професійних якостей і професійного досвіду, що формуються за відповідних педагогічних умов.

Висновки з першого розділу

У результаті аналізу наукових досліджень виявлено, що в Україні склалися два напрями досліджень щодо підготовки соціальних педагогів. Перший напрям розвивається у зв'язку з професійною підготовкою учителя до соціально-педагогічної діяльності з дітьми та молоддю, як складова його професійної діяльності. Другий напрям – це спеціальна підготовка соціального педагога, як професіонала до роботи з різними категоріями населення. За першим напрямом, під час професійної підготовки вчителя, соціально-педагогічний компонент є додатковою спеціалізацією, яка лише в деякій мірі може забезпечити виконання завдань соціально-педагогічної діяльності. Щодо другого напрямку, то за останні десять років представлено досить скромні напрацювання науковців, в яких розглядається підготовка соціальних педагогів, як професіоналів до роботи з різними категоріями населення.

Встановлено, що студентська молодь – це особлива соціальна група, для якої набуття знань і підготовка себе для майбутньої професійної діяльності є провідним заняттям; яка має професійну спрямованість; індивідуально-психологічні та вікові особливості, власну субкультуру і прагне до самореалізації та успіху. Соціальний статус, соціально-психологічні особливості студентської молоді залежать від рівня суспільного розвитку, культури та закономірностей соціалізації суспільства.

Небезпідставно автор акцентує увагу, що період соціалізації студентської молоді є процесом її включення у розмаїття суспільного життя і супроводжується досягненням соціальної зрілості, розширенням особистого світогляду, формуванням ціннісних орієнтацій, професійним становленням. Особливість процесу соціалізації сучасного студентства полягає у тому, що у ВНЗ функція соціалізації є провідною, педагогічно-організованою і керованою, а тому, з позиції суспільної значущості, її ефективність максимальна.

Вивчення сучасного стану соціально-педагогічної діяльності у ВНЗ, з урахуванням соціальних проблем, особливостей та характеристик студентської молоді, дало можливість конкретизувати специфічні функції соціального

педагога та дійти висновку, що соціальний педагог, який готується до роботи зі студентською молоддю – це спеціаліст, який має вищу професійну освіту за спеціальністю „Соціальна педагогіка”, спроможний до соціально-педагогічної роботи у студентському середовищі, пріоритети якої вбачає: у сприянні всебічному розвитку студентів, їхній соціалізації, адаптації та самореалізації; в організації соціально-педагогічного супроводу; у профілактиці негативних впливів на студента зовнішнього соціального оточення, формуванні здорового способу життя студентської молоді – з метою духовного розвитку та гармонізації відносин на особистому, міжособистому та надособистому рівнях.

За нашим переконанням, показником якості підготовки майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю визначено професійну компетентність, яка є інтегративним особистісно-діяльнісним утворенням та цілісною сукупністю збалансованого поєднання професійних знань, умінь, навичок, особистісно-професійних якостей і професійного досвіду, що формуються за відповідних педагогічних умов. Структура професійної компетентності соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю демонструє, що через специфічні функції соціально-педагогічної роботи, в яких конкретизується її зміст, відбувається формування когнітивного (психологічні та соціально-педагогічні знання), діяльнісного (соціально-педагогічні вміння і навички) та особистісного (особистісно-професійні якості) компонентів, які є взаємопов’язаними та взаємообумовленими її складовими.

Визначено, що підготовка майбутніх соціальних педагогів до роботи зі студентською молоддю – це багатогранний, інтегративний, педагогічний процес, який забезпечується створенням необхідних педагогічних умов для оволодіння професійними знаннями, вміннями, навичками, професійним досвідом з метою формування особистісно-професійних якостей, що необхідні для успішного функціонування у системі міжособистісних відносин, результатом чого є формування професійної компетентності соціальних педагогів. Основні наукові результати розділу опубліковані у працях [203; 206; 207; 210].